

Rûmîyâne Libâs-ile Pîrâste ve Türkî Etvâr-ile Ârâste: Siyaset Düşüncesi Eserlerinin Osmanlı Türkçesine Tercüme Sebepleri Üzerine Bazı Tespitler*

Adorned with Roman Dress, Embellished with Turkish Style: Reasons for Translating of Political Thought Works into Ottoman Turkish

Özgür Kavak¹

*Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve yürütücülüğünü yaptığım "Tercüme Eserlerin Osmanlı Klasik Siyaset Düşüncesindeki Rolü: Mukayeseli Bir İçerik Analizi" başlıklı 220K320 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır. Desteği için TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Bu vesileyle proje bursiyeri kıymetli talebem ve meslektaşım Müdâressir Demir'e özellikle kaynak temini konusundaki yardımları için minnettarım. Osmanlı tercümeleme konusunun yetkin ismi kıymetli meslektaşım Sadık Yazar'a da değerli tashih, değerlendirme ve katkıları için müteşekkirim.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Özgür Kavak (Doç. Dr.),
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul,
Türkiye
E-posta: ozgur.kavak@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1769-5668

Başvuru/Submitted: 11.12.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.02.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
23.02.2023

Kabul/Accepted: 06.03.2023

Atıf/Citation: Kavak, Özgür. Rûmîyâne Libâs-ile Pîrâste ve Türkî Etvâr-ile Ârâste: Siyaset Düşüncesi Eserlerinin Osmanlı Türkçesine Tercüme Sebepleri Üzerine Bazı Tespitler. *İslam Tetkikleri Dergisi- Journal of Islamic Review* 13/1, (Mart 2023): 423-463. <https://doi.org/10.26650/uitd.2023.1217476>

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde ağırlıklı olarak ulema ve bürokratlar tarafından siyaset düşüncesi alanında Arapça ve Farsçadan yapılan tercüme Osmanlı siyaset düşüncesinin kurucu unsurlarını oluşturmaktadır. İslam siyaset düşüncesi eserlerinin Osmanlı döneminde Türkçeye tercüme edilme sebeplerine odaklanan bu makale, kendisini Osmanlı klasik dönemiyle (14-18. yy arası) sınırlamaktadır. Bu makale, anılan dönemde siyaset alanında yapıldığı tespit edilen 172 tercüme metnin, tercüme edilen eserlerin niçin seçildiği, aynı eserin varsa daha önceki tercüme durumuna dair değerlendirme içerip içermediği, tercümelemede nasıl bir usulün niçin takip edildiği, tercümede yapılan eksiltme yahut ilave gibi tasarrufların gerekçelerinin neler olduğu gibi hususlara yer veren mukaddime kısımlarına odaklanacak ve daha ziyade mütercimlerin metinleri niçin tercüme ettiklerine dair verdikleri bilgiler incelenecektir. Böylece Osmanlı Devleti'nde siyaset düşüncesini üretme yollarından biri olan tercüme eserlerin ortaya çıkışında hangi saiklerin etkili olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Makalede kimi zaman birbiryle iç içe geçen tercüme sebepleri olabildiğince ayrıştırılarak ve örneklendirilerek ele alınmış olup toplamda on dört farklı tercüme sebebi belirlenmiştir. Bu gerekçeler makalede şu başlıklar altında sıralanmıştır: Faydayı umuma teşmil etmek, devlet ricalinin talebi, önceki tercümelemlerin yetersiz, problemlili yahut anlaşılması zor olması, alanının en iyi kitabı olduğu için tercüme, sevap elde etmek/hayır dua almak/âhireti kazanmak, emr bi'l-ma'rûf kaygısı/şehzade eğitimi/irşad etme ve nasihat verme arzusu, şahsi tercihler/tercüme fikrinin mütercimmin gönlüne doğması, metnin kolay ezberlenebilmesi, metnin kolay anlaşılıp yorumlanabilmesi, rızık endişesi/maîşet kaygısı, metnin Türkçe ifade edilmesinin gerekli görülmesi, müellifin tercüme talebi, eser telif edilmesi durumunda kişiye yöneltilcek tenkitlerden kaçınmak, eser telif edecek birikimi olmamak.

Anahtar Kelimeler: İslam Siyaset Düşüncesi, Osmanlı Siyaset Düşüncesi, Tercüme Hareketleri, Sebeb-i Tercüme, Siyaset

ABSTRACT

Translations from Arabic and Persian in the field of political thought mainly by Ottoman scholars and bureaucrats constitute the founding elements of Ottoman political thought. This article attempts to shed light on the reasons works on Islamic political thought were translated into Turkish during the Ottoman period by limiting itself to the Ottoman classical period between the 14th-18th centuries. The article examines 172 translated texts that were found to have been made in the field of politics during this period, why these texts had been chosen, whether they contain an assessment of any previous translation of the same work, what procedures were followed when translating, and the reasons for making any omissions or additions to the translation. This study examines the information the translators provided as to why they had translated the texts in an attempt to determine which motives were effective in the emergence of translated works, which was one of the ways political thought had been produced in the Ottoman Empire.

The article discusses the sometimes-overlapping reasons for translating by deconstructing and exemplifying as much as possible the 14 different reasons that were identified in total. The article lists these reasons under the following headings: extending benefits to the public; requested by politicians; the insufficiency, problems, or difficulties understanding previous translations; the work being the best in its field; hoping to obtain rewards, receive blessings, and earn paradise; wanting to commend what is right and forbid what is wrong, training princes, wanting to guide and advise; as a personal preference, the translator bears the idea of translating in their heart; the text having language that is easily memorized; the text being easily understandable and interpretable; for survival, to earn money; the need to express the text in Turkish; an author's request for translation; avoiding criticisms directed at an author for original work; and lacking a sufficient intellectual capacity to create an independent work.

Keywords: Islamic Political Thought, Ottoman Political Thought, Translation Movements, Reasons for Translation, Politics

EXTENDED ABSTRACT

The translations made from Arabic and Persian in the field of political thought mainly by Ottoman scholars and bureaucrats constitute the founding elements of Ottoman political thought. This article attempts to shed light on the reasons for translating works on Islamic political thought into Turkish during the Ottoman period and limits itself to the Ottoman classical period between the 14th-18th centuries.

The scope of the article is confined to works on Islamic sciences (e.g., fiqh, kalam, hadith, Sufism) that contain political issues, ethical literature dealing with political issues, the *adab* literature (e.g., *siyasetnâme* or *nasihatnâme* texts), or philosophy. In this context, a significant part of the texts related to history and *ilm al-qiyafah* have been omitted apart from a few exceptions that have direct political references. Texts related to military service (e.g., archery, cavalry, musketeer) have also been excluded from the scope. However, jihad treatises and compilations that highlight jihad as a direct duty of the head of state have been evaluated within the study's scope. The article also excludes literary texts involving political evaluations and references that occur among many other issues. Therefore, the article is limited to the disciplines of *Adab*, philosophy-ethics, fiqh, hadith, and Sufism, as well as issues related to these disciplines. The study additionally excludes any translations of official documents or official developments in this regard.

As already mentioned, the article's scope is limited to translations made between the 14th-18th century and not the entirety of Ottoman history. Therefore, the article evaluates political translations made as late as the reign of Selim III (1789-1807). Although determining the exact date of some manuscripts is impossible, works are also included that can be inferred to have

been translated during period covered in the study's scope. Therefore, works that are inferred to have been produced pre-19th century based on calligraphy, style, language features, copy date, or dated references made about them have been included in the list.

This article examines 172 translated texts that were found to have been made in the field of politics between the 14th-18th centuries, why these works were chosen, whether they contain an assessment of any previous translation of the same work, what procedures were followed when translating, and the reasons for any omissions or additions made while translating. This study also examines the information translators gave as to why they had translated the texts and attempt to determine which motives were effective in the emergence of translated works, which is one of the ways political thought was produced in the Ottoman Empire.

The article discusses the sometimes-overlapping reasons for the translations by deconstructing and exemplifying as much as possible the fourteen different reasons identified for the translations. These reasons are listed under the following headings in the article:

Extending benefits to the public; being requested by politicians; insufficiency, problems, or difficulties understanding previous translations; the work being the best in its field; hoping to obtain rewards, receive blessings, and earn paradise; wanting to commend what is right and forbid what is wrong, training princes, wanting to guide and advise; as a personal preference, the translator bears the idea of translating in their heart; the text having language that is easily memorized; the text being easily understandable and interpretable; for survival, to earn money; the need to express the text in Turkish; an author's request for translation; avoiding criticisms directed at an author for original work; and lacking a sufficient intellectual capacity to create an independent work.

A significant portion of the translated texts attached special importance to expressing the reason for translation. When looking closely at these reasons, sometimes a single reason is mentioned, and other times several intertwined reasons are mentioned. The earlier translations in particular were stated to have mostly been done for those unable to read Arabic or Persian, with the aimed being that the addressed community that only speaks Turkish can benefit from the texts written in Arabic and Persian. The translations that were made for this purpose tend to involve a plain language. In terms of translation method, literal translations were mostly preferred, with some limited exceptions.

In the translations from the 16th-17th centuries, the nature of the works had changed partially, with texts emerging that contained heavier and more lucid artistic expressions than the source text. This situation likely relates to the issue of where and how the Ottomans had positioned themselves in world history. In other words, with the disappearance of the Mamluks, an attitude is understood to have appear that strove to elevate translated texts to higher levels in terms of language and content within the framework of their efforts to take on the role of the protector of the Islamic world as ruler of the Islamic caliphate. On the other hand, some texts, especially those written toward the end of the 18th century, emphasized the issue of understanding the common people and preferred a simpler understanding of translations. Even the 16th- and 17th-century translations were subject to criticism in this respect, with a simplification of the translation having occurred in some cases.

Konunun Kapsamı ve Sınırları

İslâm siyaset düşüncesi mirasının Osmanlı siyaset düşünürleri tarafından nasıl değerlendirildiği meselesi Osmanlılar'ın kendilerinden önceki ilmî ve fikrî birikimle nasıl irtibat kurduklarını anlamak açısından önemlidir. Genelde Türklerin özelde ise Osmanlılar'ın siyaset düşüncesine katkıları uzun yıllardır akademik çalışmaların ihmal ettiği bir alandır. Son zamanlarda bu sahada dikkate değer çalışmalar kaleme alınmaya başlamış olmakla birlikte Osmanlı siyaset yazarlarının kendilerini de bir parçası olarak addettikleri İslâm siyaset düşüncesinin gelişimine tercüme yoluyla nasıl katkı sağladıkları meselesi yeterince incelenmiş değildir.

Bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlılar kendilerinden önceki devletlerde üretilen siyaset düşüncesi birikimini kuruluşlarından çok kısa bir süre sonra tercüme etmeye başlamışlardır. Bu noktada niçin böyle bir şeye ihtiyaç duyulduğu hususunun izah edilmesi gerekmektedir. Tercüme metinlere bakıldığında bunların büyük çoğunluğunda aslında hedef dilin muhatap kitleler tarafından bilindiği de görülmektedir. Buna rağmen tercüme metinler dolaşıma girmekte, kimi zaman aynı eserin tercümelemleri tekrar tekrar yapılmaktadır. Bu makale, geniş kapsamlı sorularla tetkik edilmesi gereken bu büyük meseleyi siyaset sahasında yapılan tercümelemlerin “açık sebeplerine” odaklanarak ele alarak belli başlı sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir.

Siyaset düşüncesinin hangi disiplinler içerisinde ve hangi literatür türü kapsamında ele alınacağı meselesi tartışmaya açıktır. Zira siyasal olana dair malumat hemen her türden ilme dair konular içeren kitapta, hatta sanat ve mimari eserlerinde de karşımıza çıkabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ağırlıklı olarak ulema ve bürokratlar tarafından Arapça ve Farsçadan tercüme edilen siyaset eserlerinin tercüme sebeplerini inceleyen bu makalenin kapsamı İslâm ilimlerinin (fıkıh, kelâm, hadis ve tasavvuf) siyasi konuları içeren eserleri, siyasi konulara temas eden ahlâk literatürü, edeb literatürü (siyasetnâme-nasihât nâme metinleri) ve felsefe ile sınırlanmış, bu alanlarda yapılan tercümelemler değerlendirilmiştir. Bu çerçevede doğrudan siyasi göndermeleri havi bir iki istisna dışında mezhepler tarihi/firak literatürü, tarih ve kıyafet ilmi ile ilgili metinlerin önemli bir kısmı dışarıda bırakılmıştır. Askerlikle (okçuluk, süvarilik, silahşörlük vb.) ilgili metinler de kapsama dâhil edilmemiştir. Ancak doğrudan devlet başkanının bir vazifesi olarak cihadı öne çıkartan risale ve derlemeler incelenmiştir. Yine diğer birçok hususun yanında siyasi değerlendirme ve göndermeler içeren edebiyat metinleri de bir iki istisna dışında makale harici bırakılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma edeb/âdâb, felsefe-ahlâk, fıkıh, hadis, tasavvuf disiplinleriyle ve bunlarla irtibatlı konularla sınırlanmıştır.¹ Yine resmi evrak mütercimliği ve bu husustaki gelişmeler de kapsama dâhil edilmemiştir. Benzer bir şekilde 18. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş kendisini göstermeye başlayan Batı siyaset düşüncesinden yapılan tercümelemler de kapsam dışı bırakılmıştır.²

1 Siyaset ile siyasal olan arasındaki ayırmadan hareketle klasik metinlerdeki siyasalın yerine dair ufuk açıcı soru ve değerlendirmeler için bk. Ahmet Okumuş, “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasal Nerede Aranmalı?”, *İslam Siyaset Düşüncesi, Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar – Özgür Kavak, (İstanbul: İlem, 2018), 361-383.

2 Bu açıdan ilk örnekler Humbaracı Ahmed Paşa'nın layihaları ile Prusya kralı II. Friedrich'in *Anti-Machiavelli*

Makale zaman sınırlaması açısından da bir kapsam daraltmasına giderek tüm Osmanlı tarihiyle değil, 1300-1800 arasındaki tercümelemlerle kendisini sınırlamış olup en son III. Selim döneminde (1789-1807) yapılan siyaset tercümelemleri değerlendirilmiştir. Kimi yazma nüshaların tam olarak tarihini belirlemek mümkün olmamakla birlikte bahsi geçen zaman aralığında olduklarına dair karinelere istinad edilen çalışmalar da kapsama dâhil edilmiştir. Dolayısıyla hat, üslup ve dil özellikleri, istinad tarihi, kendisine yapılan referanslar gibi karinelere istinadla 19. yüzyıl öncesinde olduğu belirlenen eserler listeye alınmıştır. Osmanlı mütercimleri tarafından yapılan siyaset tercümelemlerinin yine başka Osmanlı mütercimleri tarafından günümüz terminolojisinde “diliçi çeviri” olarak niteleyebileceğimiz bir şekilde tercüme edildiği, ihtisar, şerh vb. suretlerle yeniden üretildikleri de vakidir.³ Bu kabil çalışmalar da incelenmiştir.⁴

Osmanlı mütercimlerinin hangi metni hangi saiklerle seçip bu eseri tercüme etmeye nasıl karar verdikleri sorusuna verilecek cevap için elimizdeki en önemli kaynak birçok tercüme metnin mukaddime yahut hatimesinde yer alan “sebeb-i tercüme” kısmıdır. Kimi zaman oldukça uzun soluklu ve âdeta müstakil risale boyutuna ulaşan mukaddimeler ve sebeb-i tercümenin izah edildiği bu satırlar hususi bir ihtimamı hak eder. Bu hususa temas eden bazı çalışmalarda genel manada Osmanlı dönemi tercümelemlerinin sebepleri üzerinde dikkate değer bulgulara ulaşılmıştır. Bu açıdan kurucu bir yaklaşım geliştiren ilk önemli akademik çalışmalardan birisi İhsan Fazlıoğlu’na aittir. Fazlıoğlu, “Osmanlı Döneminde “Bilim” Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi” başlıklı makalesinde konuyla ilgili teorik bir çerçeve ortaya koyar. Daha ziyade Türkçe metinlerin farklı muhatapları üzerinden konuyu ele alır ve dil bilincinin de bu tercihte etkili olduğunu örnekleriyle belirtir.⁵ Osmanlı tercümelemleri üzerine yaptığı öncül nitelikli doktora tezinde Sadık Yazar da bu konuyu detaylıca ele alır ve tercüme sebeplerini örnekleriyle birlikte sıralar. Yazar sıraladığı tercüme sebeplerini muhatap kitleye göre ele alır. Buna göre Osmanlı dönemi tercümelemleri büyük oranda muhatapın “Türkçe konuşan halk”, “öğrenci”, “mesleki bir sınıf” veya “siyasi-idari irade” olmasına göre şekillenmektedir. Halk için yapılan tercümelemler daha ziyade “umumî fayda için” kaleme alınırken, öğrenciler için yapılan tercümelemler “dinî ilimler ile tıp, matematik ve astronomi gibi edebiyat dışı ilim sahalarda” yoğunlaşmaktadır. Mesleki sınıf için yapılan tercümelemlerde mütercim mensup olduğu bir meslek grubunun mübtedileri veya uzmanlarına yönelik olarak tercümesini yapmaktadır. Siyasi-idari

adlı eserinin 18. Yüzyıldaki kimliği meçhul bir mütercim tarafından yapılan tercümesidir. Bu ikinci metnin tercüme saiklerini de konu edinen kapsamlı bir inceleme için bk. Nergiz Aydoğdu, *Makyavelist Düşüncenin Türkiye’ye Girişi -Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Siyaset Felsefesi-*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 352 s.

3 Bu konuda dikkate değer değerlendirmeler içeren bir çalışma için bk. Mücahit Kaçar, Sadık Yazar, (ed.), *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri* (İstanbul: Ketebe, 2022), 480 s.

4 Makale kapsamında incelenen metinlere dair bk. Özgür Kavak, *Tercüme Eserlerinin Osmanlı Klasik Siyaset Düşüncesindeki Rolü: Mukayeseli Bir İçerik Analizi* (Ankara: TÜBİTAK, Temmuz 2022), 198 s.

5 İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Döneminde “Bilim” Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerinin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerinin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”, *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 3 (2003), 151-184.

irade için yapılan tercümelerde öne çıkan saik ise hamilik ilişkisidir.⁶ Osmanlı mütercimlerinin amaçları konusuna değinen bir diğer araştırmacı Saliha Paker de “Sebeb-i te’lif” bölümleri, terceme edenin yaşadığı zaman ve ortamına dair sınırlı da olsa bilgi verirken bu tür amaçlara bazen açık bazen örtük değinilerde de bulunabiliyordu⁷ tespitini yapar.

Osmanlı siyaset düşüncesi alanındaki İngilizce literatürde tercüme eserler meselesiyle ilgili değerlendirmelerde de bulunan bazı çalışmalar arasında ilk sırada Hüseyin Yılmaz tarafından kaleme alınan *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought* başlıklı çalışma gelir. Yazarın doktora tezine dayanan bu kitap daha ziyade Kanuni dönemindeki meşruiyet tartışmalarına odaklanmış olsa da, giriş kısmında Osmanlı siyaset düşüncesinin gelişimine kısmen temas edilmiş olup bu çerçevede tercüme metinler de incelenmektedir. Metinde özellikle Türkçenin 16. Yüzyılda bir imparatorluk dili olarak ortaya çıkışında tercümelerin rolüne dair tespitler dikkat çeker. Yılmaz’ın bu konudaki temel iddiası “Orta Asya/Doğu kökenli Türk-Moğol devletlerinde (İran, Mâverâünnehir, Hind) üretilen metinlerin Bereketli Hilal merkezli Arap devletlerindeki nazarana daha öncelikli olduğudur.⁸ Tercüme sebeplerine de farklı vesilelerle değinen Yılmaz, özellikle “devlet yönetimi için el kitapları olarak hizmet etmek ve Osmanlı hükümdarını geleneksel İslam’ın beklentilerine uygun bir şekilde tasavvur etmek” üzere birçok klasik siyaset düşüncesi metninin tercüme edildiği hususunu öne çıkarır.⁹ Yılmaz ayrıca kitabında farklı vesilelerle tercümelerin “şehzade eğitimi” için yahut “hükümdarların talebi” dolayısıyla ya da “devlet idaresi hakkında daha iyi bilgi sahibi olmak isteyen devlet adamlarının arzuları sebebiyle” yapıldığına da işaret eder.¹⁰

Osmanlı siyaset düşüncesi tarihini bir bütün olarak ele alan ilk kitap çalışması olan *A History of Ottoman Political Thought Up to the Early Nineteenth Century* başlıklı kitap, Marinos Sariyannis tarafından kaleme alınmış olup kronolojik ve tematik olarak siyaset düşüncesi konu ve eserlerini değerlendirmiş, bu çerçevede tercüme siyaset metinlerini de kullanmıştır. Arapça ve Farsçadan Osmanlı sahasına yapılan tercüme üzerine detaylı bir incelemenin yokluğuna dikkat çeken müellif, bu metinlerin tesiri meselesinde de nitelikli bilgilerin olmadığı hususuna temas etmektedir.¹¹

Bu çalışmaların dışında tek tek tercüme metinleri konu edinen akademik metinlerde de farklı soruların yanında eserlerin niçin tercüme edildiği meselesine de temas edilir. Elinizdeki

6 Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 195-214.

7 Saliha Paker, “Tercüme, Telif ve Özgünlük Meselesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, ed. Hatice Aynur, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 43.

8 Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2018), 55-56. Yılmaz, 16. Yüzyılda Memlük mirasına dair bir ilginin belirdiğine de işaret eder. “16. yüzyıl Osmanlı uleması, Arap topraklarında üretilen kültürel mirasa daha fazla uyum sağladılar ve siyasi eserleri tercüme etmeye başladılar.” 59-60.

9 Yılmaz, *Caliphate Redefined*, 15.

10 Yılmaz, *Caliphate Redefined*, 24, 29, 55.

11 Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century* (Leiden: Brill, 2018), 13-14.

makale ikincil literatürdeki bu bulguları da dikkate almakla birlikte büyük çoğunluğu el yazması hâlindeki metinleri doğrudan kullanarak bu eserlerde zikredilen açık sebepleri tasnif etmektedir.

Tercüme kelimesinin kökeninde bulunan ‐açıklama ve izah getirme‐ gibi anlamların doğal bir sonucu olarak bu kavramın kapsamı değişir. Bu açıdan tercüme büyük çoğunlukla farklı türden müdahalelerden izler taşır. Zira mütercimler çoğunlukla kendilerini yalnızca kaynak metni birebir bir başka dilden aktaran kimseler olarak değil, bu metni kendi bağlamlarına göre yeniden yorumlayan, gerektiğinde açıklamalarla metni daha anlaşılır kılan birer şarih/musannif olarak da görmektedirler.¹² Bu sebeptendir ki birçok tercüme metinde, eserin meydana geliş sebebinin yazıldığı yerde tercüme ibaresinin yanında ‐sebeb-i te’lif-i kitâb‐ ibaresi de yer alır.¹³ Şu hâlde Osmanlı siyaset düşüncesi üretim yollarının sebepleri üzerinde dururken resmin tamamlanması için sebeb-i tercüme ile sebeb-i telifler arasında bir benzerlik kurmak gereklidir. Bu makale sınırlılığı içerisinde bu benzerliği analiz etmek kapsam dışı bırakılmıştır. Zira böylesi bir mukayese ancak Osmanlı siyaset düşüncesi eserlerinin telif sebepleri üzerine yapılacak müstakil bir çalışmanın akabinde mümkün olabilir.¹⁴ Yine mütercimlerin açıkça zikrettikleri sebeplerin yanında ‐örtük sebeplerin‐ olması da kuvvetle muhtemeldir. Mamafih her bir tercüme ve mütercim hamilik ilişkisi başta olmak üzere edebî-ilmî ve siyasi çevrelerle ilişkisini detaylı bir şekilde ele almayı gerekli kılan bu husus da dışarıda bırakılmış ve metinlerde zikredilen ‐zahiri sebeplere‐ odaklanılmıştır.

Bu makalede farklı çalışmalarda ele alınan tercüme sebeplerini inceleme sahamızı sınırlandırdığımız 14.-18. yy. siyaset düşüncesi alanındaki tercüme siyaset eserleri bağlamında yeniden formüle ettik ve bazı özgün gerekçeler de tespit ederek bunları örnekleriyle birlikte ele aldık. Böylece Osmanlı ilim ve fikir dünyasının siyaset düşüncesi üretme yollarından olan tercüme hangisi gerekçelerle vücut bulduğunu belirlemeye çalıştık.

Tercüme metinlerin önemli bir kısmı sebeb-i tercüme ifade etmeye hususi bir ehemmiyet vermektedir. Kimi zaman tek bir sebebin kimi zaman da birbiriyle iç içe geçen birden çok sebebin zikredildiği bu sebeplere yakından bakıldığında özellikle erken dönem tercüme eserlerinin büyük oranda Arapça-Farsça okuması olmayanlar için yapıldığı ifade edilir. Yalnızca Türkçe bilen muhatap topluluğun bu iki dilde yazılan metinlerden istifade etmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla yapılan tercüme dil açısından ‐sade‐ denilebilecek bir mahiyettedir. Tercüme usulü olarak da büyük oranda ‐harfi tercüme‐ tercih edilmekte, sınırlı tasarruflar söz konusu olmaktadır.

12 *Ahlâk-ı Adûdiyye*’yi Türkçe’ye tercüme eden Süleyman b. Hasan en-Nevşehri mütercim hattı nüshanın ferağ kaydında kendisinden ‐eş-şarih‐ olarak bahsetmektedir. Süleyman b. Hasan en-Nevşehri, *Tuhfe-i Haseniyye Şerh-i Risâletü’l-’Adudiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1797), 79b.

13 Mesela bk. Azmi Pîr Mehmed, *Ensü’l-’Arifin, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*, nşr. Fatih Koyuncu, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 211.

14 Nitekim telif sebeplerini 32 adet Osmanlı tarih metni üzerinden ele alan bir incelemede ortaya çıkan sonuçlar tercüme sebepleriyle de benzeşmektedir. Abdulkadir Özcan, ‐Osmanlı Kroniklerinde ‐Sebeb-i Telif‐ler Üzerine‐, *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History* 71 (2020). 145-159. Bu türden bir benzerliğin telif siyaset metinleriyle de olacağını tahmin etmek zor değildir.

16. ve 17. yüzyıl siyaset tercümelerinde ise işin rengi büyük oranda değişmekte ve tercüme edilen metinden/kaynak metinden daha ağır, daha ağıdalı ve sanatlı anlatım içeren metinler ortaya çıkmaktadır. Bu durum biraz da Osmanlıların dünya tarihinde kendilerini nerede ve nasıl konumlandıkları meselesiyle alakalı olmalıdır. Mütercimlerin, Osmanlıların Memlûklerin de ortadan kalkmasıyla tüm hilafet merkezlerinin hâkimi olarak İslam dünyasının hamisi rolünü alma çabalarının olduğu bir bağlamda tercüme ettikleri metinleri dil ve muhteva bakımından daha yukarılara taşımaya gayret eden bir tavrı öne çıkardıkları söylenebilir. Nihayetinde ithaf/ yahut sultanın övgüsünün yer aldığı neredeyse tüm tercümelerde ideal devlet olarak Osmanlı, ideal sultan olarak ise dönemin Osmanlı sultanı öne çıkartılır.¹⁵ Buna mukabil özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru kimi metinlerde “avamın anlayışı meselesi” yeniden gündeme gelmekte ve daha sade tercüme anlayışına yönelinmektedir. Hatta 16. ve 17. yüzyıl çevirileri bu dönemde bu açıdan tenkide konu edilmekte, kimi durumda “tercümenin tercümesi/sadeleştirilmesi” söz konusu olmaktadır.¹⁶

Genellikle tercüme metne yazılan müstakil mukaddimede kimi zaman ise hatime kısmında zikredilen tercüme sebeplerine dair bu genel tespitlerin akabinde bahsi geçen zaman aralığında tercüme edildiğini tespit edip incelediğimiz 172 metin içerisinde erişilebilir olanlarının sebep-i tercümelerine bakıldığında öne çıkan hususlar başlıklar hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

1. Faydayı Umuma Teşmil Etmek

Tercüme eserlerin öncelikli muhatabı Türkler yahut Arapça ve Farsça bilmeyip yalnızca Türkçe bilenler olduğundan bu iki dildeki eserlerin Türkçeye tercümesinin en belirgin gerekçesi eserin içeriğinden herkesin istifade edebilmesinin sağlanması olarak ortaya çıkar. Diğer başka sebeplerin zikredildiği durumlarda dahi bu husus belirgindir. Çok sayıda örneği olan bu sebebe dair ilki I. Ahmed dönemi mütercimlerinden Le’âlî Mehmed’e¹⁷ ikincisi Atina müftülüğü görevini de deruhte eden Pertevî Efendi’ye (ö. 1076/1665-66)¹⁸ ait alıntılar şu şekildedir:

-
- 15 Müstakil bir inceleme konusu olan bu husus bu makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır.
- 16 Bununla birlikte genel manada Osmanlı tercüme söz konusu edildiğinde “avam” da dikkate alan tercümelerin de her daim yapılageldiğine işaret edilmelidir. Bu yönde bazı tespitler ve dil içi tercüme örnekleri için bk. Sadık Yazar, “Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları”, *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, ed. Mücahit Kaçar, Sadık Yazar, (İstanbul: Ketebe, 2022), 55-120.
- 17 Le’âlî Mehmed’in I. Ahmed devrinde yaşadığı bilgisine erişilebilmektedir. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 1180.
- 18 Hayatı hakkında sınırlı malumata erişilebilen Pertevî Efendi’ye dair Bursalı Mehmed Tahir şu bilgiyi aktarmaktadır: “Hikmet-i idâreye vâkıf erbâb- fikr ü kalemnden bir zât olup Mora kıt’asındaki İstefe’lidir. İkmâl-i tahsilden sonra bir müddet Atina’ya müftü oldu. 1076 tarihinde İstefe’de irtihâl etti. İstefe idâre-i ‘Osmâniyye zamânında Atina civarındaki Teb şehrine verilen isimdir.” Bursalı, hayatına dair kısaca aktardığı bu malumatların akabinde eserlerine de temas eder ve üç farklı eserini zikreder. *Rebî’ü’l-Mülûk ve Âdâbu Sülûki’l-Mülûk, Düstûrî’l-Vüzerâ ve Tarikatü’l-Cihâd*. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matba’a-i Âmire, 1333), 2:112. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Pertevî Efendi her şeyden önce edebî bir üslup sahibi olup Türkçe ve Farsça şiirlerle metin ve tercümelerinin zenginleştirmiştir. Sultan II. Osman’a ithaf ettiği risaleden başka Mâverdi çevirisini Sultan İbrahim döneminde ve onun sadrazamı Sultanzâde Mehmed Paşa’ya ithafen bir risale kaleme aldığından İbrahim’den önce IV. Murad dönemini de yaşadığı ve Mehmed Paşa’nın sadrazamlığı döneminde I Muharrem 1054/10 Mart 1644- 28 Şevval 1055/17 Aralık 1645 tarihi aralığında hayatta olduğu ve devlet

*Ammâ ba 'd. Bu risâle-i kalilü'l-makâle kesîrî'l-fevâyyid ki perde-i lisân-ı Fâriside pûşide iken her insâna âsân olmak mülâhazasıyla kelâm-ı Türkiye tercüme tarikiyle inşâ vü imlâ olunmağa bâ 'is ü bâdî oldur ki...*¹⁹

*(...) nef'i şâmil ü 'âm ve hâss u 'âmm-ı enâma lütfi zâhir u tâm olmağ-ı için libâs-ı tâzîsini câme-i Türkiye tebdil ve tevsen-i müşkilât-âbiyyesini tullâba ol vecihle tezlil eyleyüp...*²⁰

Eserin ehemmiyetinin herkesin istifadesine sunulması anlamında “nef’i ‘âmm” olması için yapılan tercümelemlerin bazıları eser üzerindeki başka ilmî mesailere de işaret edip bunların bu amacı gerçekleştirmediğinden bahis açar. Adudiddîn Âcî'nin (ö. 756/1355) *er-Risâletü'l-Adûdiyye* adlı eserini Türkçeye tercüme eden Süleyman b. Hasan en-Nevşehrî (ö. 1196/1782'de hayatta)²¹ bu hususa işaret etmektedir. O, eser üzerinde Arapça çokça şerh yazılmış olmasına rağmen bunların gereken faydayı sağlayamadığı ve bu sebeple tercüme edilmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtir:

*(...) muhakkiklerden çok kimseler 'Arabî şerh etmişler ise bu efsar-i 'ibâd Süleymân bin Hasan Nevşehrî ihvân-ı dînden tehzîb-i ahlâk ve tahsil-i âdâb kasd idenlere nef'i 'âm olmak kasdıyla siyyemâ veled-i ma 'nevîm hâfız-ı kelâm semiyi-i hafîd-i seyyidü'l-enâm hasenü'l-ahlâk hafızahullâhu'l-Hallâk 'ani'l-âlâm 'ilm-i şerîfe kemâl-i rağbet ve ziyâde muhabbet ile âlûde olduğundan deyu tahdîs-i ni'met sebebine ... olunmağın ol zât-ı muhtereme tuhfe ve hediyeye kılmak arzûsıyla Türkî elfâz-ile ta'bir ü ta'lîli müştemil ol muhtasarın tahkîk-i 'arûsundan estârını kâşif ve esrâr-ı dekâ'ikından si'âbını sârif (...) bir şerh-i celil tasnif idüp nâmını Tuhfe-i Haseniyye Şerh-i Risâletü'l-'Adûdiyye vaz' eyledim.*²²

Faydayı herkese teşmil etmek düşüncesi Alâyî b. Muhibbî eş-Şirâzî eş-Şerîf'in (ö. 966/1559'dan sonra)²³ *Düstûru'l-Vüzerâ'*sında,²⁴ kimliği belirsiz bir mütercim *Tercüme-i Ehâdis-i Erba'in fi Fezâ'il-i Selâtîn ve Hukûki'l-Ümerâ'i'l-'Âdilîn* başlıklı kırk hadis derlemesinde,²⁵ Kanunî dönemi müelliflerinden Abdüsselâm b. Şükrullah el-Amâsî'nin *ed-Dürretü'l-Beyzâ'*,²⁶ Osmanlı müderris ve müftüsü Ali b. Bâlî'nin (ö. 992/1584) *Tercüme-i*

raliyle yakın ilişki kurabilecek bir konumda bulunduğu anlaşılmaktadır.

19 Le'âli Mehmed, *Sülûku'l-Mülûk* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1485), 2b.

20 Pertevî Efendi, *Düstûru'l-Vüzerâ'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 2587), 2a.

21 Kendisini mütercim ve şarih olarak tanıtan Nevşehrî'nin hayatına dair malumat için ilave tetkiklere ihtiyaç vardır. Müellif hattı olduğu anlaşılan nüsha 1196 yılı Safer ayında (Ocak/Şubat 1782) hitama erdiğinden bu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Nevşehrî, *Tuhfe-i Haseniyye* (Hacı Mahmud Efendi, 1797), 79b.

22 Nevşehrî, *Tuhfe-i Haseniyye* (Hacı Mahmud Efendi, 1797), 1b-2a.

23 Sultan I. Süleyman ve II. Selim döneminde yaşadığı anlaşılan Alayî, Şiraz kökenli ve seyyid soyundan olup Konya'da yetişmiş bir mesnevîhandır. bk. Yılmaz, *Caliphate Redefined*, 69-70.

24 Alâyî b. Muhibbî eş-Şirâzî eş-Şerîf, *Düstûru'l-Vüzerâ'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 788), 91b. “fâyidesi 'âmm ve 'âyidesi temâm olmak ecî-çün”.

25 Anonim, *Tercüme-i Ehâdis-i Erba'in fi Fezâ'il-i Selâtîn ve Hukûki'l-Ümerâ'i'l-'Âdilîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 32), 2b. “umûm-ı ifâde ve şümûl-i istifâde kasd idüp.”

26 Abdüsselâm bin Şükrullah el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ'*, haz A. Mevhibe Coşar, (İstanbul: Büyüyenay, 2012), 139. “(...) hâs u 'âmma 'âyide ve 'âmm-e enâmâ fâyidesi fehîm olunup husûsan mülûk u ümerâyâ ve selâtîn ü vüzerâyâ nef'i ziyâde olduğu ecilden 'Arab dilinden Türkî dile döndürdüm. *Tuhfetü'l-ümerâ ve minhâtü'l-vüzerâ'* deyu ad virdüm.” [Bazı okuma tasarrufları tarafımızdan yapılmıştır]. Eseri neşreden Coşar, Amâsî hakkında yaşadığı dönem ve Selâmî mahlasını kullanması dışında bir malumata erişemediğini ifade eder. A. Mevhibe Coşar, “Giriş”, Abdüsselâm bin Şükrullah el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ'*, haz.

Nisâbü'l-iẖtisâb,²⁷ Bursa'da hatiplik ve müezzincilik yapan Müezzinzâde Kani'î Ahmed'in (ö. 1644) *Şerefü'l-Mülûk fi'l-'Adâle ve's-Sülûk*,²⁸ Osmanlı hekimi Şa'ban-ı Şifâî'nin (ö. 1116/1705) *Fezâil-i Âl-i 'Osman*,²⁹ Osmanlı âlim ve hattatı Şa'banzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1120/1708) *Âdâbü'l-hükkâm (Tercüme-i Tuḥfe-i Mahmûd Muḥteşem)*,³⁰ Kırımlı Seyyid Osman'ın (ö. 1787?) *es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye*'sinde,³¹ Ebü'l-Fazl Mustafâ'nın *Siyasetnâme*'den yaptığı kısmi tercümede³² ve Sertabib Gevrekzâde Hasan Efendi'nin (ö. 1216/1801) *Vekâyi'nâmê*'sinde³³ de kendisini gösterir. Aslında bu sebep diğer başka sebeplerle birlikte bulunarak hemen her metnin doğrudan yahut örtük bir şekilde tercüme sebebi olarak karşımıza çıkar.³⁴

- A. Mevhibe Coşar, (İstanbul: Büyüyenay, 2012), 32-33.
- 27 Ali b. Bâli, *Tercüme-i Nisâbü'l-iẖtisâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 722), 4b. "Lâkin ta'mim-i fevâ'id ve teksir-i 'avâid için ol şüh-i 'Arabînin libâsını Türkâne ve cünbüş ü etvârını Rûmiyâne idüp kadr-i yesir tehzib ü tağyir ve üslûb-i hasen üzere sebk u takrîr olundu." Mütercimim hayatına dair bk. Şahin Khanjanov, *Ali Cevheri'nin "Tercüme-i Nisabü'l-Ihtisab" İsimli Eseri: Latinize ve Tahlil*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 36-39.
- 28 Kani'î Ahmed, *Şerefü'l-Mülûk fi'l-'Adâleti ve's-Sülûk* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1900), 7b. "Tâ ki bu risâle-i hayr-encâmin fevâyidi ta'mim ve avâ'idi tetmim olup." "Bursa'da Câmî'-i Kebir imamı Mehmed Efendi'nin oğlu olan Şeyh Ahmed Efendi aynı caminin hatib ve müezzini olarak görev yapmıştır." Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/387; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 929.
- 29 Şaban-ı Şifâî, *Fezâil-i Âl-i Osman* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3404), 4b-5a. "Mefhûm-ı münifî herkese hüveydâ olmadığı ecilden ekser-i nâs ol fezâ'il-i 'uzmâ ve hasâ'il-i kübrâdan gâfil olmağın cümle-i enâm vukûf-ı tâm tahsîl edip behcet-fezâ-yı havâtır-ı havâs olsun için Türkiye tercüme olunmak bâbında..."
- 30 Şabanzâde Mehmed Efendi, *Âdâbü'l-Hükkâm* (İstanbul: Nuruosmaniye, 4953), 3a. Hattatlığının yanında müderrislik ve kadılık da yapan ve en son şıkk-ı sâlis defterdarlığına getirildiği ifade edilen mütercimim hayatına dair bk. Reşat Öngören, "Mehmed Efendi, Şabanzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 20 Şubat 2023).
- 31 Kırımlı Seyyid Osman Hamdî, *Terceme-i Siyâset-i Şer'iyye* (Kayseri: Kayseri Reşid Efendi, 853), 2a. "(...) nef'i 'âm ve fâ'idisi tâm olmak için luğat-i 'Arabîden Lisân-ı Türkiye tercüme olunmasın ba'zı ehîbbâ vü esdikâ ilhâh etmeleriyle..." Mütercim muhtemelen *Şerh-i Kasîde-i Nûniyye* müellifi Kırımlı Seyyid Osmân Hamdî'dir. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 1062, 1183.
- 32 Ebu'l-Fazl Mustafa, [*Tercüme-i Hikâye-i Hazreti 'Ömer/Risâle- Tuḥfe-i Mebniyye 'alâ Hikâye-i Hazreti 'Ömer*] (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 390), 2b. "(...) menâfi'-i celile-i dîniyye vü dünyeviyye zuhûr ide bi-fazlillâhi te'âlâ." Mevcut nüshada ithaf bilgisi ve tarih kaydı bulunmadığından mütercimim hayatına dair malumat elde edebilmek için ilave araştırmalara ihtiyaç vardır.
- 33 Gevrekzâde Hasan Efendi, *Vekâyi'nâmê* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2436), 2a-b. I. Abdülhamid ve III. Selim döneminde sertabib olan mütercimim hayatına dair bk. Recep Uslu, "Hasan Efendi, Gevrekzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 20 Şubat 2023).
- 34 Bu çalışmanın incelediği zaman dilimi dışında kalsa da benzer kaygının 19. Yüzyılda da devam ettiğini gösteren bir örnek Manisa Müftüsü Ahmed b. Halil'in Gazzâlî'ye nispet edilen *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserin tercümesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tercümede aynı eserin birden çok defa tercüme edilmesinin bir sebebi olarak "faydayı çoğaltmak" fikri öne çıkar: (...) Binâ'en 'aleyh şey'-i vâhidin müte'addid tercümesi olmak fevâ'id-i müte'addideyi mütezammin olur hülyâsıyla her ne kadar tercümeyle iktidârım vâfi değil ise dahi bu husûsda lutf-i Feyyâz bu 'abd-i ahkara kâfi olur zannıyla tercümeye şurû' olunup mahz-ı eltâf-ı Rahmânî ve 'inâyât-ı Samedânî ile tekmilî müyesser olmuştur. Bi-hamdillâhi ve lutfihî. Ahmed b. Halil, *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 5082), 2a. Mütercimim Ahmed Esad, "1193/1779 yılında Manisa'da doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik çağında dinî bilgileri babasından bir dereceye kadar edindikten sonra ilim tahsilini sürdürmek maksadıyla İstanbul'a gitmiştir. Burada Hoca Abdurrahîm ve Hoca Neşet'in (1148-1222/ 1735-1807) derslerine devam etmiş; 1239/1824 yılında Manisa'ya dönmüş ve 28 Aralık 1836 tarihinde kardeşinin yerine Manisa müftüsü tayin edilmiştir." Adem Ceyhan, "19. Asırda Bir Müderris, Müftü, Mütercim ve Şair: Manisalı Ahmed Esad Efendi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 5/1 (Nisan 2022), 34.

Kimi mütercimler ise faydayı herkese teşmil etmek yerine doğrudan metnin muhatabı olan siyasilerin istifadesini öne çıkartırlar ve onların uygun bir siyasi idare kurmalarının faydasının herkese raci olacağı kabulüyle dolaylı olarak bu faydayı herkese teşmil ederler. Yusuf b. Abdülcemil'in *Keşfü'l-Esrâr ve Zehâ'irü'l-Ebrâr* başlıklı *Sırrü'l-Esrâr* tercümesinin tercüme sebebi "Emîrü'l-mü'minîn" olarak nitelenen padişahın istifadesidir:

Yûsuf bin 'Abdülcemil müddet-i medîd[e] ve zemân-ı ba'idden dilerdi ki tedbîr-i ibkâ-yı kavânîn-i umûr-ı siyâset-i memleket ve istidâmet-i âyîn-i husûs-ı saltanat u haşmet ve tahsil-i esbâb-ı mühimmât-ı imâret-i selef-i kibârün fevâiid-i letâyif-i kelimât-ı müstağrîbe ve ferâyid-i cevâhir-i fezâyil-i müsta'zibelerinden bir risâle cem' ide ki anun mesâ'îli cerîde-i 'ukûlde ma'kûl ve levka-i kulûb-i fuhûlde makbûl olup rumûz-i esrârın envârı suver-i eşbâh-ı ünsîde lem'eân ve meydân-ı irâdet-i tabî'ide cevelân göstere. İttifâk mebhâhis-i siyâsetde ve tedbîr-i riyâsetde Sırrü'l-Esrâr dimekle mevsûm bir 'Arabî kitâba muttali' oldum ki feylesûf-i fâzülü'l-hakîm Aristâtâlis (...) el-Melikü'l-a'zam el-İskender (...) anun-çün lisân-ı Yûnânî üzre on makâle te'lîf idüp sunûf-ı mesâ'il-i garîbe ile müştemil kulmuş (...) ba'dehü Yuhannâ bin el-Bitrîk lisân-ı Rûmiyye ve andan lisân-ı 'Arabîyye tercüme etmiş, bu hakîr bir mikdâr dahi anun mesâ'il-i dürer-i ferâyid ve gurer-i cevâhir-i fevâiidin Türkî dil üzre tercüme edip silk-i nizâma çekdi, tâ kim serîr-i 'adâletde cülûs iden sa'âdete künûz-i rumûzun fâyidesi 'âmm ve hikem-i nefîsesi zevât-ı latîfeleri-çün mâ'ide-i tâm olup (...) şol ümîze ki huzûr-ı mevfürü'l-hubûrlarında revâc-ı mütâla'ası (...) meh-rûyân gibi dilkeş ve destâr-ı ümîdi verd-i 'âtfet ü merhametle pür olup bezl-i 'inâyet ü himmetlerin yed-i beyzâ, felek-fersâ edip enfâs-ı nesîm-i nefehât-ı lütf-i cân-perverlerin yuhyi'l-'izâme ve hiye ramîm [Yâsîn, 36/78] ile mevsûm kılarlar.³⁵

2. Devlet Ricalinin Talebi

Doğrudan devlet ricalinden³⁶ gelen talep/emirler bir diğer önemli tercüme sebepleri arasında yer alır. Kimi zaman siyaset metinlerini tetkik edip içlerinden seçtiklerini hatt-ı hümayunla sipariş veren I. Ahmed'in yaklaşımında olduğu gibi doğrudan padişahın gelen emirle tercüme yapılması (padişah imamı olan ve Anadolu kazaskerliği payesine sahip Mustafa Sâfi'nin (ö. 1025/1616) *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'i, ikişer defa hem Anadolu hem de Rumeli kazaskerliği yapan Kethudâ Mustafâ Efendi'nin (ö. 1032/1623)³⁷ *Nûru'l-Hüdâ* başlıklı tercümesi ve Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1068/1658) *Ahlâk-ı Muhsinî*'si ile *Miftâhü's-Sa'âde* tercümeleleri böyledir), kimi zaman şehzadelerden, sadrazam ve beylerbeylerinin de aralarında bulunduğu farklı devlet ricalinden gelen talepler tercüme faaliyetinin önemli muharrir unsuru olmuştur.³⁸ Bazen mukaddime ve hatime kısımlarında

35 Yusuf b. Abdülcemil, *Keşfü'l-Esrâr ve Zehâ'irü'l-Ebrâr* (İstanbul: Nuruosmaniye, 2527), 1b-2b. Mütercimim kimliği ve yaşadığı döneme dair malumat elde edilememiştir.

36 Devlet ricali ifadesi hem başta padişah ve şehzadeler olmak üzere tüm hanedan mensuplarını, hem de ehl-i örf ve ehl-i şer'i kuşatacak şekilde kullanılmıştır.

37 Hayatında dair bk. Nev'îzâde Atâyî, *Hadâî'ku'l-Hakâ'ik fi Tekmilleti's-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/1657-1659.

38 Sipariş tercümelemleri ilgili bk. Nursena Soylu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sipariş Tercümelemleri: 1299-1730 (III. Ahmed'e Kadar)*, (Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 155 s.

bazen da eserin ithaflarında belirgin olan bu tercüme sebebiyle ilgili çokça örnek bulunmaktadır. Bu konuda oldukça seçici davranan Sultan I. Ahmed'in bizzat tercüme edecek kişiyi ismen belirleyip bu kişiye hususi ferman yolladığı anlaşılmaktadır:

Ol mâlik-i kişver-i 'ulûmun mütâla 'a-i kütüb-i makbûle hilâlinde nazar-ı kabûllerine mevsûl olıcak işâ 'a-i hayrât ve ifâza-i müberrât lâzime-i zât-ı sa 'âdet-simâtları olmağla nef'ini ta'mim ve zebân-ı Fârisî ile âşinâ olmayan Rûmîyâna mazmûn u ma'nâsını teshîm ü ta'lîm için tekellûf-i inşâ ve ta'assûf-i edâdan müberrâ vech-i dilârâ üzere tercüme olunup dîbâce-i zîbâcesi ism-i sâmi vü nâm-ı kerâmîleri ile tasdîr ve nakş-ı safâ-bahşü 'l-elkâb-ı şeref-intisâbları ile tasvîr olunması câygîr-i zamîr-i münîrleri olup "âfîtab-ı 'izzet ez-burc-i şeref-i bezmen ne-yâftı" (...) fehvâ-yı şeref-ihtivâsı üzere matla '-ı saltanat u bahtiyârî vâfîk-i şevket ü kâmkârîden mihr-i pür-envâr-ı iltifât u bende-nevâzî rahşân ve âsâr-ı 'inâyet ü çâre-sâzî nümâyân olup bir rûz-ı firûz-ı meserret-efrûzda ki tâlî '-i vakt erhûnde ve hurşîd-i devlet ü 'izzet dirahşende ve çehre-i zamân mezîd-i neşâtla pür-hunde idi, bu dâ 'î-yi kemterin ya 'nî 'Abdül 'azîz ibn el-Merhûm Sa 'düddîn ki ahlâs-ı dâ'iyân-ı devlet-i 'Osmâniyye ve ehass-ı çâkerân-ı bâb-ı sa 'âdet-me 'âb-ı sultâniyye hutûr edip kilid-i gencîne-i eltâf-ı ilâhî ve miftâh-ı bâb-ı hazîne-i fütûhât-ı nâ-mütenâhî olan kalem-i müşkîn-rakam-ı pâdişâhî ile sandûka-i gevher-i me 'ânî açılıp ve hokka-i devât-ı pür-şerefdan dürr-i şâhvâr-ı sihan saçılıp ta 'bir-i gabîr-âmîzi meşâm-m-ı ravhı ta 'tîr ve edâ-yı tarab-engîzi dîde-i ümîdi tenvir eder hatt-ı hümâyûn-ı sa 'âdet-makrûn ki 'anberîn-hatt-ı semen- 'azâr ve müşkîn-hâl-i kamer-ruhsâr bir şâhid-i şîrin edâ-yı neşât-bahşâ-yı câvidânî ve bir serv-i sim-endâm-ı zibende-hîrâm-ı gülşen-sarây-ı kâmrânîdir (...) müktedâ-yı ashâb-ı mürüvvet olan Ağâ-yı 'âlî-şân-ı Dâr-ı sa 'âdet el-Hâcî Mustafâ Ağâ yesserallâhu te 'âlâ fi 'd-dâreyni mâ yeşâ ' hazretleri taraf-ı bâhîrî 'ş-şereflerinden teşrif-i 'izzet-hâne-i dâ 'î-yi devlet ve taltîf-i kalb-i hulûs-ı taviyyet idüp tezâhüm-i envâ '-ı sürûr u behcet ve terâküm-i efvâc-i cevr ü selvetden ol rûz-ı sa 'îd-i reşk-endâz-ı yevm-i 'îd ve gayret-efzâ-yı her karîb ü ba 'îd olup fi 'l-hâl misâl-i lâzîmü 'l-inkiyâd şâh-ı deryâ-nevâle imtisâl olunup kemâl-i 'aciz ile mütevekkilen 'ale 'l-Meliki 'l-Müte 'âl me 'mür olduğumuz hizmet edâsına iştigâl olundu.³⁹

(...) pâdişâh-ı ferîdun-felek du 'â-yı devâm-ı sa 'âdetine ne keyfiyyetle iştigâl ve cânib-i cenâb-ı 'âlîlerinden şeref-i sudûr olan fermân-ı lâzîmü 'l-iz 'âna ne vech-ile imtisâl olunduğu erbâb-ı fehm ü kemâle hafî değîldür. Fe-li-hâzâ işbu sene-i erba 've 'işrûn ve elf hâtîme-i Zi 'l-hicce-i mübâreke gurrasinde (...) bu 'abd-i ahkara zerre-perverlik ve kerem-güsterlik tarikinden hebetat ileyne mine 'l-mahalli 'l-erfa ' varakatün zatü te 'azzûz ve temettü ' hatt-ı hümâyûn-ı sa 'âdet-makrûn-ı meserret-meşhûnları vârid olup kitâb-ı 'Acâibü 'l-Mahlûkât sâhibi Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvîni'nin muhâdarâtta Müfîdü 'l-'Ulûm ve Mübîdü 'l-Hümûm adlu kitâbını tercüme emr itmekle el-hamdülillâhî 'llezî veffeke 'abdehü 'alâ şükrihî ve zeyyene hâmete 'l-cenâni ve 'l-lisâni bi- 'imâmeti neşri birrihi deyüp min gayri te 'hîr ü ihmâl emr-i 'âlîlerine imtisâl ve hasbe 'l-me 'mür itmâm-ı hizmet-i vâlâ-nihmetlerine iştigâl olundu.⁴⁰

39 Abdülazîz b. Hoca Sa' deddîn, *Terceme-i Miftâhu 's-Sa 'âde fi Kavâidi 's-Siyâse ve 's-Siyâde* (İstanbul: Nurosmâniye, 2335), 12b-13b.

40 Kethudâ Mustafa Efendi, *Nûru 'l-Hüdâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2593), 6a-6b. Mustafa Sâfî'nin Sultan Ahmed'den gelen ferman üzerine *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'e başladığına dair ifadesi için bk. Mustafa Sâfî, *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 1068), 3b. Sâfî'nin bu eseri yayınlanmıştır. Mustafa Sâfî, *Terceme-i Celal ü Cemal: Inceleme - Metin - Sözlük - Dizin*, haz. Ömer

Kimi mütercimler böylesine “resmî” bir prosedür yerine sultandan kendilerine gelen “işaret” sebebiyle tercümeyle başladıklarını ifade ederler. Mesela tezkire yazarı ve şair Âşık Çelebi’nin (ö. 979/1572) *Ravzu’l-Ahyâr* tercümesinin sebebi II. Selim’den gelen böylesi bir işaretin emir belellenmesidir:

(...) *es-Sultan İbnü’s-sultân es-Sultân Selîm bin es-Sultân Süleymân (..) tarafından işaret-i ‘âliye oldu ki bu kitâb-ı fâhîri ‘Arabî lügâtden Türkî lisâna tercüme kul ki tâ fâ’idesi ‘amm ola, ‘Arabîden hazzı olmayanlar andan müstefîd ola câmi ‘ine ve mütercimine ve sebeb olanlara du ‘â ideler. Pes bu ‘abd-i hakîrleri dahi imtisâlen li ‘l-emri ‘l-me ‘âlî sem ‘an ve tâ ‘aten deyüp ‘alâ kadri ‘l-vüs ‘ maksûda şürû‘ eyledi.*⁴¹

Çok fazla tafsilat ve ayrıntıya girmeden doğrudan sultan tarafından bir eserin tercüme edilmesinin uygun görüldüğünü beyan eden ve bu hususta kendilerine işaret edildiğini belirten mütercimler de bulunmaktadır. II. Bâyezid döneminde tercüme ettiği *Sükkerdânü’s-Sultân* başlıklı kitabın sebeb-i tercümesini mütercim Tûfî⁴² sultandan gelen böyle bir işarete bağlamakta ve kitabın konumuna dair tafsilata girmeksizin “bu zamânda ve bu evânda ‘Arabî beyânından Türkî lisânına tercüme olması ensebdür deyu bu zerre-i haksâra emr oldu” demektedir.⁴³ Kendisini III. Ahmed’in (1703-1730) kütüphane hocası olarak tanıtan Muhammed el-Hamidî İbnü’ş-Şeyh Ali’nin⁴⁴ *Keşfü’l-Estâr ‘an Sırrı’l-Esrâr* başlıklı *Sırrü’l-Esrâr* tercümesinde benzer bir durum söz konusu olup sultandan gelen işaret üzerine metnin tercümesine başlanmış mamafih nihayete eren tercümenin kendisine takdim edilmesine sultanın ömrü yetmemiştir.⁴⁵

Sultan dışındaki devlet ricalinden gelen taleplere örnek olarak şehzadeler için yapılan tercümelemler zikredilmelidir. Mesela Kütahyalı şair Abdurrahman Firâkî,⁴⁶ *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin tercümesini lalası vasıtasıyla talep eden Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzâde Bâyezîd’in “işareti” üzerine tercüme etmiştir:

*Lügâtü külli kavmin aslün bi’n-nisbeti ileyhim muktezâsınca ol mahbûb-ı ‘Acemînün Rûmîyâne libâs-ile pîrâste ve Türkî etvâr-ile ârâste olması matlûb idüğüne fi ‘l-cümle işaret-i (...) vezîr-i şâyibü’r-rây ü sâhibü’l-tedbîr oldukda tercüme-i kitâb-ı müstetâbı tahrîre şürû‘ olundu.*⁴⁷

Gök, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 520 s.

41 Âşık Çelebi, *Terceme-i Ravzatü’l-Ahyâr el-Müntehab min Rebî’i’l-Ebrâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu, 604), 2a.

42 Mütercimin hayatına dair malumat elde etmek için ilave araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

43 Tûfî, *Tercüme-i Sükkerdân-ı-Sultân* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3940), 2a-b.

44 “Merhûm Sultân Ahmed Han hazretlerinin ‘âcizâne takrîren kitâbhâne hâceliği hizmet-i şerîfelerine kâsîrâne tahrîren hizmet-i şerîfeleri dahi zamm-ile ihrâz riyâsetin ve hiyâz-ı devletin semt-i sa’âdete terakkub u intizâr ve niyâz-kerde-i intişârda iken...” Muhammed el-Hamidî İbnü’ş-Şeyh Ali, *Keşfü’l-Estâr ‘an Sırrı’l-Esrâr* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY6958), 2a.

45 “... *Siyâsetnâme-i İskenderiyye Kitâbü’s-Siyâse fi ‘İlmi’r-Riyâse*’dür tecümesine imâle-i îmâ-yi ‘ayn-ı kerâmet ve ‘atf-‘inân-ı remz-i ‘inâyetleriyle hâk-i mezellelden a’nân-ı semâya ‘ilâ vü irkâ buyurdukları bi’l-îşâre emr-i vâcibü’l-ittibâ’a imtisâlen *Keşfü’l-Estâr ‘an Sırrı’l-Esrâr* ile ba’de’t-tesmiye kable’ş-şürû’ mukaddime vaz’ olundu.” el-Hamidî İbnü’ş-Şeyh Ali, *Keşfü’l-Estâr* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY6958), 2a-b.

46 Mütercimin hayatına dair sınırlı malumat bulunmaktadır. Şairliğiyle öne çıktığı ve Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzâde Bâyezîd’den caize aldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Konuyla ilgili olarak bk. Mehmet Fatih Köksal, “Firâkî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Erişim 21 Şubat 2023).

47 Firâkî, *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1077), 8a. Bu metni

Osmanlı muhitinde çokça tercüme edilen eserlerden olan Emîr-i Kebîr Hemedânî'nin (ö. 786/1385) tasavvufi-siyasi eseri *Zahîratü'l-Mülûk*'un Osmanlı âlim ve şairi Muslihuddîn Mustafa Surûrî (ö. 969/1562) tarafından Farsçadan yapılan ilk tercümesi de yine bir şehzade talebiyle, Kanunî'nin oğlu Mustafa'nın emriyle olmuştur:

(...) *Zahîratü'l-Mülûk-nâm kitâb bi-tarîki'l-ihdâ'i'l-müstedâb sunulup ve kitâb-ı mezkûr Fârisî zebân ile mu'abber ve elfâz-ı müşkile ile müfesser olup hâtır-ı âtır-ı cevâhîr-me'sirlerine bu ma'nî lâyh ve zamîr-i münîr-i müşterî-tenvîrlerine bu mazmûn vâzih olmuş ki, kitâb-ı mezbûr Türkî dil ile tefsîr ve rûşen 'ibâret ile ta'bîr olursa nef'i 'âmm ve makbûl-i hâss ü 'âmm olur idi. Ve bu 'ubeyd-i kemterine ba'zı kütüb şerh etmek fermân olunmuş idi. Ammâ himmetlerin karîn ve 'inâyetlerin mukarren kılup zikr olunan kitâb dahi şerh ü beyân ve hüsn-i ta'bîr ile 'ayân kılınmak için işâret-i 'âliye olup emr-i 'âlîye imtisâl kılınup...⁴⁸*

Sultan dışı devlet ricalinden gelen talepler arasında bir diğer örnek I. Mahmud döneminin etkili Darüssaâde ağalarından olan Beşîr Ağa'dır (ö. 1159/1746). "İlim ve maarif ehlini himaye etmesi, ayrıca pek çok hayır eseri yaptırmasıyla" meşhur olan Hacı Beşîr Ağa,⁴⁹ dönemin önemli mütercimlerinden olan Lübbî Mehmed Efendi'ye⁵⁰ Memlük ulemasından İbşihî'nin (ö. 854/1450 [?]) *el-Müstetrafî Külli Fennin Müstetraf* adlı eserini tercüme etmesini emretmiştir:

Hazreti Beşîr Ağâ (...) bu za'if-i perîşân-zamîr Seyyid Mehmed Lübbî-yi hakîr bendelerinin benân-ı kîlk-i beyân ve ser-engüşt-i hâme-i tibyanı ile çehre-i kamer-şu'â' u ruhsâre-i mihr-iltimâ'-ı ma'nâsından ref'-i perde-i 'Arabîyye idüp dîde-i erbâb-ı iştiyâk u nâzırân-ı merâsîd-nişîn-i eşvâkı rûşen kılması için emr ü fermân-ı muhattemü'l-ımtisâlleri sudûr-yâfte olmağın mânend-i metn seksen dört bâbî müştemil müretteb olmak üzere bâ-mu'avenet-i tercümân-ı tevfiğ-ı Rabbânî şürû'-ı tahrîre cesâret olundu.⁵¹

Osmanlı şairi, münşî ve devlet adamı Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin (ö. 921/1515),⁵² Osmanlı

-
- konu edinen bir yüksek lisans tezinde mütercimin açık ifadelerine rağmen "Ancak tercümenin Bayezid'in isteği üzerine yapıldığı hakkında bir bilgi yoktur" denilmektedir. Mehmet Avcın, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn (1a – 99b) İnceleme - Metin*, (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 92-93.
- 48 Muslihuddîn Mustafa Surûrî, *Tercüme-i Zahîratü'l-Mülûk* (İstanbul: Nuruosmaniye, 2306), 2b. Surûrî'nin bahsi geçen eserin şehzade Mustafa'ya hediye olarak geldiğini hususi olarak vurgulaması devlet ricalinin tercüme siparişinin nasıl bir sürece dayandığına dair dikkate değerdir. Bu hususa dikkatimi çeken Sadık Yazar'a teşekkür ederim. Metne dair ayrıca bk. Sadık Yazar, "Tercüme-i Zâhiretü'l-Mülûk (Sürûrî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Erişim 12 Aralık 2022, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/terceme-i-zahiretu-l-muluk-sururi>
- 49 Abdülkadir Özcan, "Beşîr Ağa, Hacı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Temmuz 2022). Beşîr Ağa'nın hayatını özellikle dönem tarihçileri gözünden ele alan bir çalışma için bk. Zeynep Aycibin, "Sultan I. Mahmûd ve Dârüssaâde Ağası Morali Beşîr Ağâ", *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754), I. Cilt*, ed. Hatice Aynur, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 72-89.
- 50 Lübbî Mehmed Efendi'nin mütercim kimliğine dair bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/12. "Şifâ-yi Şerîf, Meşârık-ı Şerîf ile *Vikâye ve Müstetraf*'ı da tercüme eylemiştir. *Esne'l-Tuhaf fî Tercemeti'l-Müstetraf* isimdeki tercümesi Sultân Mâhmûd-ı Evvel zamanında Beşîr Ağâ'nın iltimâsıyla yapmışdır ki nefis yazılı bir nüshası Nuruosmâniye Kütübhanesi'nde vardır."
- 51 Lübbî Mehmed, *Esne'l-Tuhaf fî Tercemeti'l-Müstetraf* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3737) 2b-3a; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 341), 2a-b.
- 52 Hayatı ve eserleri için bk. İsmail E. Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Temmuz 2022).

âlimi ve kadısı Şükrullah'a (ö. 868/1464'ten sonra)⁵³ ait *Enîsü'l-Ârifîn* adlı eseri Farsçadan Türkçeye tercümesi de veziriazam Atik Ali Paşa'nın (ö. 917/1511) emri doğrultusunda yapılmıştır. Sebeb-i tercüme kısmında emir sahibinin adını zikretmeyen mütercim takip eden kısımda yer verdiği bir kasidede veziriazamın ismini belirtir:

(...) *ol vakt-i şerîf ve sâ'at-i latîf[e]de bu bende-i bî-mikdâr ve kemîne-i haksâra bir hitâb-ı vâcibü 't-taz'îm vârid oldu. Kitâb-ı Enîsü'l-'Ârifîn ki dürc-i dürer-i hikmet ü burc-ı deryâ-yı pend ü nasihatdur, zebân-ı Fârisiden lisân-ı Türkîye tercüme eyleyem.*⁵⁴

Pseudo-Aristotelesçi bir metin olan *Sırrü'l-Esrâr*'ı sadrazam Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579) için tercüme eden müderris, şehzade hocası, âlim, edip ve şair Nevâlî Nasuh Efendi (ö. 1003/1595)⁵⁵ de Paşa'dan gelen işaretle tercümesini yaptığını belirtir:

(...) *Egerçi ol muhaddere-i hikmetün cemâl-i bâ-kemâli hilye-i lisân-ı Yunânî vü 'Arabî ile hâlî idi, ammâ henüz pirâye-i hâl ü hatt-ı elfâz-ı Türkîden hâlî olmağın ekser-i nâs libâs-ı istînâsından 'ârî ve harâ'id-i fevâ'id-i bî-kıyâsından berî idi. Ol sebebden vezîr-i kebîr-i a'zam, müşîr-i mücîr-i 'âlem, vekîlü's-saltanatî'l-kâhira, kefilü'l-ma'deleti'l-bâhira, cümletü'l-mülkî fi 'asrihî, melikü cümleti'l-vüzerâ'i bi-'avnillâhi te'âlâ ve nasrihî, (...) Âsafü'z-zamân, (...) gıyâsü'd-devleti ve 'd-dîn, muğîsü'l-İslâmî ve kehfü'l-müslimîn, (...) Sâhibü's-sadrî Muhammed Pâşâ (...) hazretlerinin cenâb-ı cennât-hazretlerinden vurûd iden işâret-i 'aliyye-i pür-beşâret muktezâsınca ol kitâb-ı hikmet-tâbîn tâzî nikâbî açılıp bâlâ-yı vâlâsına mikrâz-ı hâme-i 'Arabî-'amâme ile tâze Türkî câme biçilüp hezâr 'özü ü taksîr ile hakîrâne hizâne-i bî-huzânelerine revâne kılınmışdur.*⁵⁶

Merkezde vazifeli devlet ricalinin taleplerine dair bir diğer örnek Odabaşı Mustafa Ağa'nın tercüme emirleridir. O, II. Selim döneminde aralarında *Şîr'atü'l-İslâm*, *Ma'ârifnâme*, *İhtiyârname*, *Sırr-ı Masûn*, *Mukaddime-i Öklidüs* ve *Keşf-i Hakâyık*'ın bulunduğu farklı ilim dallarından kitapların tercüme emrini bizatîhi kendisi vermiştir. Onun tercüme ettirdiği yedinci kitap Abdurrahman Bistamî (ö. 858/1454) tarafından II. Murad için Arapça olarak telif edilen *Fevâyihü'l-Miskiyye*'dir. Doğrudan bir siyaset eseri olmamakla birlikte özellikle mütercimin katkılarıyla “siyasi tecdid” bağlamında Osmanlı sultanlarına hususi bir konum veren bu eserin⁵⁷ kimliği meçhul mütercimi yukarıda sıralanan eserlerin tercümesinden sonra *Fevâyih*'in tercümesinin kendisine ismarlandığını şu şekilde ifade eder:

*Pes bu kitâb-ı fâyık ve hitâb-ı râyık dahi anların nâm-ı şerîfi-le mahtûm kılındı. Tâ ki bu yedi necm-i neyyir felek-i vücûda dâyir oldukca anların nâm-ı şerîfi ke-ş-şemsi fi'd-duhá meşhûr-ı âfâk ola.*⁵⁸

53 Hayatı ve eserleri için bk. Sara Nur Yıldız, “Şükrullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Temmuz 2022).

54 Cafer Çelebi, *Tercüme-i Enîsü'l-Ârifîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1825), 3a. Ali Paşa'nın övgüsü için bk. 3a-4b “Mustafâ-sîret 'Ömer-heybet 'Ali Paşa”.

55 Hayatı, eserleri ve özellikle *Sırrü'l-Esrâr* tercümesi için bk. Elif İlhan Yücer, Rümeyza Güven, *İslam Siyaset Düşüncesinin Pseudo-Aristotelesçi Zeminini: Sırrü'l-Esrâr ve Nevâlî Tercümesi*, (İstanbul: Klasik, 2022), 65-75.

56 Nevâlî, *Terceme-i Nasâyih-i Aristâtâlîs* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 252), 3b-4a.

57 Eserin bu yönüne dair bir değerlendirme ve ilgili kısımlarının neşri için bk. Özgür Kavak, *Siyasi Tecdid ve Osmanlılar*, (İstanbul: Klasik, 2021), 69-70, 94-98.

58 Anonim, *Tercüme-i Fevâyihü'l-Miskiyye* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y.Yazma, 282) 3b;

Tercüme eser talebinde bulunan rical arasında Yeniçeri ağaları da yer alır. Bu ağalardan Muslu Ağa, Ali Halife isimli birinden⁵⁹ Sultan I. Ahmed için derleme bir eserin tercümesini talep etmektedir:

Pes binâ 'en 'alâ zâlik sa 'âdetlü ve merhametlü efendimiz devletlü sultân-ı âli-şân hazretlerinin bende-i ihlâs-şi 'âr ağaları Musli Ağâ kulları bu 'abd-i nâçiz 'Ali Halîfe du 'âcılarından iltimâs eyledi ki bu kırk sahîfeyi ve mev 'izeyi tercüme idüp sa 'âdetlü efendimize hedîyye-i behîyye eyleye. Pes bu du 'âgû-yi ihlâs-kâr bendeleri dahi Allâhu te 'âlânın 'avn [ü] 'inâyetiyle maksûda şürû' idüp ve mu 'teber kitâblardan sahîh müftâ bih olan ma 'nâları beyân u 'ıyan eyledi ve bu kitâb sa 'âdetlü efendimizin mütâla 'a vü müşâhadesi için tercüme olunmağın ism-i sa 'âdet-resmî Tercüme-i Sultânîyye vaz' olundu.⁶⁰

Merkeze uzak bölgelerdeki devlet ricalinin buldukları coğrafyada tercüme faaliyetlerini teşvik ettiklerini gösteren örnekler de bulunmaktadır. Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın Bayburt Kalesi'ndeki Ahmed b. Mahmûd isimli bir kâtipten⁶¹ Ebû Sâlim Kemâleddîn Muhammed b. Talha el-'Adevî en-Nasibî'ye (ö. 652/1254) ait *el-Ikdü'l-Ferîd li'l-Meliki ş-Sa'îd* adlı eseri tercüme etme talebi böyledir:

(...) Sultân bin Sultân Süleymân Han (...) halledallâhu te 'âlâ mülkehû ve sultânehû ve efâza 'ale'l- 'âlemîne birrahû ve ihsânehû hazretlerinin diyâr-ı Arz-ı Rûm'da beglerbegisi olan serdâr-ı emîrân-ı 'âlî-şân ve büzürgvâr-ı ümerâ-yı sa 'âdet-nişân herîr-i (?) meydân-ı şecâ 'at ve pîrişe-i şehâmet yelinin ike-i (?) kâr-zârî ve niheng-i bahr-ı cân-sipârî meşharü'l-guzât ve'l-mücâhidîn muhibbû'l-fukarâ 'i ve ş-sâlihîn el-mü 'eyyed bi-te 'yidillâhi 'llezî yu 'izzü men yeşâ 'ü emîrû'l-ümerâ ve'l-küberâ Mehmed Pâşâ (...) hazretleri kudvetü'l-fuzalâ ve'l- 'ulemâ 'umdetü'l-fukahâ ve'l-hükemâ Muhammed b. Talha eş-Şâfi 'i 'aleyhi'r-rahmetü minallâhi'l-Meliki'l-a'lâ musannefâtundan 'Ikdü'l-Ferîd ile müsemmâ kitâbı ki belâğatda vahid ve metânetde sedid ve 'âlemde misli nâ-bedid ve umûr-ı saltanatda râh-ı sedid ve me 'ârifde bir ka'r-ı ba 'îd bahr-i mediddir bu az 'afü'l- 'abide irsâl edip "ber-vech-i isti 'câl Türkiye tercüme olunmak murâd olundu, idestüz" deyu emr-i lâzimu'l- 'imtisâllerin îrâd ü isâl etdiklerinde...⁶²

Doğrudan saray mensubu olup resmî bir vazifesi olmayan kişilerin talepleri de mütercimler tarafından "fermân" kabul edilip yerine getirilir. II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın (ö. 1585)

⁵⁹ Ömer Yağmur, *Terceme-i Kitab-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâihi'l-Mekkiyye (Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat Ve Kabile Adları İndeksi)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 14.

⁶⁰ Bu zatın kimliğine dair elimizde yeterli malumat bulunmamaktadır. Sadık Yazar bu mütercimim "tercüme ve şerh türü olmak üzere 4 eseri kaydedilen Ali Halife b. Mehmed Antalyavî (ö. 1652'den sonra)" olabileme ihtimaline dikkat çeker. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Gelenegi*, 760, 1181.

⁶¹ Ali Halife, *Tercüme-i Sultânîyye* (İstanbul: Nuruosmaniye, 2314), 2b-3a.

⁶² Tercümede yer verilen sanatlı ifadeler ve nazımlar mütercimim iyi yetişmiş bir kâtip olduğuna delalet eder. Dönemin sultanı ve beylerbeyi için nazmettiği ve mukaddime ile hatime kısmını süsleyen mısralar edebi zevk sahibi olduğuna da delalet eder. Kitapta Şâfiî mezhebine ait görüşlerin yerine Hanefî mezhebi imamlarına ait kavilleri yazmayı tercih etmesi de kendisinin önemli bir fihri birikim sahibi olduğunu gösterir. (Mesela bk. Ahmed b. Mahmud, *'Ikdü'l-Cedîd Tercüme-i 'Ikdü'l-Ferîd*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp. 4514, 6a). Hatta temel Hanefî metinleri dışında fetâvâ tarzı metinlere de nüfuzu olduğu anlaşılmaktadır. Mamafih doğrudan tercüme nüshadan hareketle elde ettiğimiz bu malumat dışında mütercimim kimliğini tespit etmeye elverişli bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶³ Ahmed b. Mahmud, *'Ikdü'l-Cedîd* (İstanbul Üniversitesi Ktp. 4514), 3b.

talebiyle Rıdvân b. Abdülmennân⁶³ isimli bir mütercime sipariş edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi böyle bir talep doğrultusunda gerçekleştirilmiştir:

(...) *liken zebân-ı Fârisî-y-ile tamâmca münâsebeti olmayanlar dürer-i fevâyidinden ve gurer-i mezâyidinden behre-mend olmadıkları cihetden sâhibetü'l-hayrât ve râbitatü'l-hasenât el-mevsûfetü bi-ekârîmî'l-ahlâk ve ehâsînî's-sifât Râbi'atü'z-zamân ve Fâtumatü'd-devrân netice-i âl-i 'Osmân a'nî bihâ Hazret-i İsmihân Sultân bint Sultân Selîm Hân edâmallâhu sa'âdetehâ ve ikbâlehâ ilâ intihâi'z-zamân ve bevve'e âbâ'ehâ a'lâ gurefi'l-cinân ol kitâbun tercüme olmasını bu bende-i hakîr el-mülteci ilâ rahmeti Rabbihi'l-müste'ân Rıdvân bin 'Abdülmennân bendelerine fermân olunmağın emr-i âliyelerine imtisâl olundu...*⁶⁴

3. Önceki Tercümelerin Yetersiz, Problemlî yahut Anlaşılması Zor Olması

Osmanlı siyaset mütercimleri daha önce tercüme edilen bir eseri tercüme ediyorlarsa kimi durumlarda kendilerinden önceki tercümeyle dair bir değerlendirme yapmakta ve bu tercümenin öne çıkan problemlerine işaret ederek yeni tercümenin gerekliliğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu kabil örnekler arasında yukarıda yer verdiğimiz Rıdvân b. Abdülmennân tarafından yapılan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi yer alır. Bu eserde, müderris ve şehzade muallimi Azmî Pîr Mehmed'in (ö. 990/1582) daha önce yaptığı tercüme asıl metne sadık kalmadığı ve mütercimin kendi tasarruflarıyla ilavelerde bulunduğu gibi sebepler öne sürülür. Dolayısıyla yeniden "aslına daha uygun bir şekilde" tercüme etmek gerekli hâle gelmiştir:

(...) *ve mevâlî-i 'izâmdan niçe kimesneler te'lîf-i kitâba tâlib ve hüsn-i hitâba râğib olup bu risâlenin meymenet-i cihet (?) için işbu kitâbı me'hâz idinmişlerdür. Cümleden birisi, Fahrü'l-'ulemâ Mevlânâ 'Azmî Efendi Enîsü'l-'Ârifîn adlu risâleyi te'lîf idüp bu sülûka sâlik olmuşdur. Ammâ tarîk-i mecma'ı ihtiyâr idüp bu kitâbun bazı kelâm-ı dürer-bârını iktisâr idüp terk eylemişdür ve yâdında olan ehâdis-i nebeviyyeden ve kelimât-ı ekâbirden ve ebyât ü eş'âr-ı şu'arâdan münâsebetiyle getirüp tesvîd ü tahrîr eylemişdür. Liken fesâhat u belâğati muğlak ma'nâ üzerine olmağın herkes anun istihrâcına mâlik ü kâdir değildür. Ammâ bu kemîne-i hakîr kitâb-ı müstetâbun ma'nâ-yı lügâvîsi her ne ise isti'âret-i kelâm-ı gayrîden ârî olunup bi-hasebi'l-makdûr lafzı ve kelimesi üzerine tercüme eyledim.*⁶⁵

Bir diğer örnek Şâfiî fakih Mâverdi'nin (ö. 450/1058) *Kavânînü'l-Vizâre* adlı eserinin Osmanlı sadrazamı Şîrvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa (1828-1874)⁶⁶ tarafından *Düstûrû'l-Vüzerâ* başlığıyla tercümesidir. Bu makalenin incelediği zaman aralığının dışında olsa da temsil gücü yüksek bir örnek olarak burada zikretmeyi uygun gördüğümüz Şîrvânîzâde, tercümesinin

63 Hayatı hakkında tafsilatlı malumat elde edilemeyen mütercim "kaynaklarda verilen bilgilere göre Enderunludur. Çeşniğirbaşı olarak görev yapmış, 982/1575 yılında gurebâ-yı yesâr ağalığı, daha sonra ulûfeciyân-ı yemîn ağalığı görevlerinde bulunmuştur." Fatih Koyuncu, Selma Ataç, "Rıdvân Bin Abdülmennân'ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si", *Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 123-24.

64 Rıdvân bin Abdülmennân, *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (Tokat: Tokat İl Halk Kütüphanesi, 40), 2b; Koyuncu, Ataç, "Rıdvân Bin Abdülmennân'ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si", 124-25.

65 Rıdvân b. Abdülmennân, *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (Ankara: Milli Kütüphane, 60 Hk 40), 174a-b.

66 Hayatına dair bk. Mehmet Ali Beyhan, "Şîrvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Şubat 2023).

mukaddimesinde kendisinden önce bu metni tercüme eden Pertevî Efendi'nin ortaya koyduğu çalışmanın problemlerine işaret ederek yeniden tercüme etmesini şu şekilde gerekçelendirir:

Bundan evvel Pertevî Efendi nâmında bir zât o nüsha-i nâdiratü'l-emsâlin luğat-ı garîbe-i 'Arabîyyeden lisân-ı 'azbû'l-beyân-ı Türkîye nakl ü tercümesine bezl-i nakdine himmet eylemiş ise de mütercim-i mûmâ ileyhın 'ulûm-ı 'Arabîyye vü edebîyyeden mehâret-i kâmilesi olmadıĝına binâ'en risâle-i mezkûra münderic olan ehâdis-i nebeviyye ve emsâl-i hikemiyye ve 'ibârât-ı sa'be-i edebîyyenin ba'zısını bilküllîyye tayy ü imhâ ve ba'zısının tercümesine kat'an tesaddî vü te'arruz etmeyerek yalnız bi-'ibârâtihâ nakl ile iktifâ ve mahâll-i sehlü'l-menâl-i sâ'iresini dahi ma'nâsız birtakım elfâz-ı gayr-ı mürtabita ile beyân ve tercümeyle ictirâ eylemiş olduĝundan netice-i mukaddimât-ı sa'y ü gayreti olan eser 'adimü'l-mefâdî li-mütercimihî nâ-bedîd est der elfâz u ma'nîyeş savâb ya'nî ez evvel tâ âhir-i o sehv ü hatâ est mazmûnuna mâ sadak ve nazar-ı iltifât-ı erbâb-ı kiyâsete gayr-ı müstahak bulunmuş olmaĝla 'abd-i 'adimü'l-bizâ'a beyt-i me'ârîfden zamîri sâf ü sâde Muhammed Rüşdî Şîrvânîzâde ol melce-i cemîlenin ez-ser nev-ahsen-i sûretle tercümesi husûsuna i'mâl-i ra'sü'l-mâl-i ihtimâm ve sarf-ı mâ hasal-i vüs' u ikdâm eyleyüp...⁶⁷

Kimi mütercimler tercüme ettikleri metinlerin daha önceki tercümelerinin olmasına rağmen bunlara dair bir değerlendirmede bulunmamaktadırlar. Bu durumun önemli sebeplerinden birisi bu tercümelere haberdar olmamalarıdır. Mesela müderris, şehzade hocası ve divan şairi Muslihuddîn Mustafa Surûrî (ö. 969/1562) tarafından Şehzade Mustafa için 16. Yüzyılda tercüme edilen *Zahîratü'l-Mülûk*'u III. Murad'a ithafen yeniden tercüme eden Kâtib Mustafa b. Abdullah, tercüme sebebini zikrederken “henüz dîbâ-yı zîbâ-yı Rûmî birle ‘arz-ı cemâl etmemiş idi” demektedir.⁶⁸ Benzer bir şekilde bu makalenin konu edindiği zaman aralığının dışında olmakla birlikte Müderris-zâde Mehmed Atâullah Efendi, II. Abdülhamid döneminde tercüme ettiği Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ının kendisinden önce Rodosîzâde Mehmed (ö. 1113/1701) tarafından tercümesinin yapılmış olmasına rağmen “kitâbın lisân-ı ‘azbû'l-beyân-ı Türkîye tercümesine bunca fuzelâ-yı sâbika ve ‘ulemâ-yı sâlife tarafından ta'arruz olunmamışken...” demekte ve Seyyid Hüseyin Cemil Paşa'nın (ö. 1890) arzusuyla bu eseri tercüme ettiğini belirtmektedir.⁶⁹

4. Alanının En İyi Kitabı Olduğu İçin Tercüme

Mütercimlerin tercüme ettikleri kitabı ilgili alanın temsil kabiliyeti yüksek bir eseri olarak takdim ettikleri ve tercüme sebebi olarak da kitabın bu özelliğini öne çıkarttıkları görülmektedir.⁷⁰ Bu durum bazen mütercimden belli bir konuda eser telif etmesi istendiğinde karşımıza çıkarken,

67 Şîrvânîzâde Mehmed Rüşdî, *Düstûrü'l-Vüzerâ Tercümesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 2690), 2a-b.

68 Kâtib Mustafa b. Abdullah, *Tercüme-i Zahîratü'l-Mülûk*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2859), 12a.

69 Müderris-zâde Mehmed Atâullah, *Tercüme-i Kitâbü'l-Harâc* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY4652), 2a.

70 Bu hususun bir tercüme sebebi mi yoksa tercüme edilecek metnin seçilme/tercih edilme sebebi mi olduğu meselesi tartışmaya açıktır. “Tercüme sebebi” ile “kaynak metnin tercih sebebinin” birbirinden tefrik ederek ele alan dikkate değer bir inceleme için bk. Sadık Yazar, *Gırnatî Seyahatnamesi'nin XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir Tercümesi = Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbab ve Nuhbetü'l-A'cab*, (İstanbul: Okur Akademi, 2012), 52.

kimi durumlarda da böyle bir talebin varlığına işaret edilmeksizin doğrudan konunun en iyi eseri olduğu için tercüme edildiği belirtilmektedir.

Osmanlı muhitlerinde çokça tercüme edilen eserler arasında yer alan *Ahlâk-ı Muhsînî*'nin tercüme sebepleri arasında bu husus yer alır. Metni Sultan I. Ahmed'in emriyle tercüme eden kazasker ve şair Abdülaziz Efendi (ö. 1027/1618)⁷¹ bu hususta şöyle söylemektedir:

Mîr Hüseyin Kâşîfi huffe bi'l-lutfi'l-hafl düstûr-ı esâtîn-i selâtîn-i mekremet-âyîn olmağ- için 'ilm-i ahlâkda tasnîf ü te'lîf itdüği kitâb-ı latîf ki nâmı Ahlâk-ı Muhsînî ve halk-ı cihân meddâh u muhassinidür vech-i dil-firîb üzere tertîb ve kırk bâb üzere tevbîb idüp tehzîb-i ahlâk-ı rediyye ve tezkiye-i nüfûs-i âbiyye için niçe erba'in çekmiş ve sâha-i kalbine tohm-i fevz ü felâh ekmiş bir mürşid-i mükemmel-i mükemmil ve bir 'aziz-i sâf-dildür.⁷²

Osmanlı döneminde en çok tercüme edilen siyaset eseri olan *Nasîhatü'l-Mülûk*'un tercüme sebepleri arasında da bu husus öne çıkar. Tarihçi, edip ve mütercim Mehmed b. Abdülaziz Vücûdî'nin (ö. 1612)⁷³ *Fevâiyü's-Sülûk fî Nesâiyihî'l-Mülûk* başlıklı tercümesinde Gazzâlî'ye nispet edilen bu kitabın tercüme sebebi şöyle ifade edilir:

(...) Nasîhatü'l-Mülûk-nâm kitâb-ı müstetâb-ı sa'âdet-fercâmı nasâiyih-i mülûkdan ma-'adâ enva'-ı fevâiyih u mevâ'iz ü sülûkı müştemil ve esnâf-ı levâiyih-i hikemâtı muhtevî vü muhtefîl fevâiyidi 'âmme-i enâm[a] 'âmm ü şâmil ve 'avâiyidi kâffe-i benî Âdeme kâfi mükemmel bir kitâb-ı latîf-i câmi' olup mazmûn-ı sa'âdet-meşhûm ile 'âmil olan kâmillerün dünyâ vü dînlerine nâfi' olmağın...⁷⁴

Keşanlı Nahîfî Mehmed Emin Efendi (ö. 1203/1788)⁷⁵, Ebü'n-Necîb Şeyzerî'nin *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* başlıklı kitabını tercüme sebeplerini zikrederken eserin İslâm ve Osmanlı tarihi içerisindeki ehemmiyetini vurgulayan anekdotlara yer verir. Eserin sultanlar tarafından dikkate alınması, farklı yazarlar tarafından önemli bulunması gibi hususların tercümede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Belirttiğine göre kaynak metnin kendisine ithaf edildiği Selahaddin Eyyübî de bu risaleden ziyadesiyle istifade etmiştir. Müteakip yıllarda risale Osmanlı topraklarına intikal etmiştir:

71 Abdülaziz Efendi'nin "babası, Sultan III. Murad'ın hocası, tarihçi ve şeyhülislam Hoca Sâdeddîn Efendidir. İki ağabeyi şeyhülislam, bir kardeşi kazasker olan Abdülaziz, 983/1575 yılında İstanbul'da doğmuş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevinde bulunmuştur. 17 Zilhicce 1027/5 Aralık 1618 tarihinde "müzmin istiska" (siroz) hastalığından ölmüştür." Adem Ceyhan, "Aziz, Abdülaziz bin Hoca Sâdeddîn", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Erişim 21 Şubat 2023).

72 Abdülaziz b. Hoca Sa'deddîn Muhammed b. Hasan Can, *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî*, (İstanbul: Nuruosmaniye, 2301), 16a.

73 Müderrislik ve müftülük pâyelerine ilâve olarak en son Lârende kadılığına tayin edilen mütercim hayatı ve eserlerine dair bk. Hüseyin Sarıkaya, Veysel Göger, "Vücûdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Şubat 2023).

74 Mehmed b. Abdülaziz Vücûdî, *Fevâiyü's-Sülûk fî Nesâiyihî'l-Mülûk*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 355), 2a. Mütercim devamında bu faydayı herkese teşmil etme arzusuyla tercüme yöneldiğini de ifade eder, 2b.

75 Mütercim hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Divan-ı Hümâyün kaleminde devlet vazifesine başlamış ve son olarak Reisülküttâb vekili iken vefat etmiştir. Ensar Köse, "Giriş", Ebu'n-Necîb Şeyzerî, *Nehcü's-sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, haz. Ensar Köse, (İstanbul, Büyüyenay, 2013), 29-30.

es-Seyyid Ahmed el-Buhârî hazretlerinin tenbîh ü tavsiyeleriyle dokuz yüz yirmi iki târihinde sadâret-i Rûm'dan mütekâ'idan fevt olan Müeyyedî 'Abdurrahmân Efendi visâlatıyla merhûm u mağfîret-nişân Sultân Selîm Han-ı cennet-mekân hazretlerine vâsıl olup merhûm-ı müşârun ileyh dahi ol risâleyi ekser-i evkâde mütâla'a ve İdrîs-i Tıblîsî ile müzâkere buyururlarmış deyu Na'îmâ merhûm zeyl-i tarih-i meşhûrunda tahrîr ve ol risâlenin tedbîr ü siyâset-i memleket husûsunda defîne-i 'uzmâ mesâbesinde olduğun yemin ü kasem iderek beyân eylediğinden havâs u 'avâm ol risâleyi cüst ü cûda ihtimâm ve hattâ bendegân-ı dergâh-ı saltanat-destgâhın hakîr ü nahîfî bu 'abd-i kemîne dahi müddet-i vâfireden berü teharri vü tefahhusda cidd-i tâm u ikdâm ile bir dürlü dest-res olamayup bu eyyâm-ı⁷⁶ sa'd-ittisâmda (...) bir nüshası resîde-i dest-i 'âcizânem ve mazmûn-ı hikmet-meşhûnu ma'lûm-ı bendegânem oldukda ol risâle hakîkiyyetde ârâyiş-i gencîne-i şâhâne ve manzûr-ı enzâr-ı hazret-i pâdişâhâne olmağa şâyân bir gevher-i kem-yâb olmağla derhâl sâdece sehlü'l-fehm ta'bîrât ile me'âl ü müfâdî Türkî tercümeğe âğâz ve ba'de'l-itmâm merfû-ı sütte-i seniyye-i hazret-i tâcdâr-ı bende-nüvâz kılındı.⁷⁷

IV. Mehmed dönemi veziriazamlarından Mustafa Paşa'nın Ebû Yûsuf'a ait *Kitâbü'l-Harâc*'ı tercüme ettirmesi de büyük oranda duyulan ihtiyacı giderecek en iyi kitap olarak bu kitabın ulema tarafından önerilmesidir. Mütercim Rodosîzâde Mehmed (ö. 1113/1701)⁷⁸ bu hususu şu şekilde ifade etmektedir:

Vezir-i a'zam Mustafâ Paşa dâme 'izzühü ve feşâ hazretleri ber-muktezâ-yı 'uluvv-i himmet ve sümüvv-i menzilet dâ'imâ fikr ü endîşeleri feth-i bilâd u cihâd ve islâh-ı kâr-ı 'ibâda masrûf olmağla bu makûle umûrun ahkâmını câmi' u müştemil bir kitâba râğib olduklarında meclis-i 'âlîlerinde 'ulemâdan ba'zular hulefâ-yı Abbâsiyyeden Hârûnî'r-Reşîd İmâm Ebû Yûsuf hazretlerinden cibâyeti harâc ü 'öşür ü sadakât emsâli bir niçe umûrdan istisfâr eyledikde İmâm rahmetullâhi te'âlâ hâlâ meyân-ı 'ulemâda Harâc-ı Ebî Yûsuf 'unvânı ile ma'rûf ü meşhûr olan kitâbı te'lîf buyurmuşlar idi deyüp kitâb-ı mezkûrun mehâsinini şerh ü beyân eylemişdi. Pes düstûr-i felâtûn-dâniş dahi kitâb-ı mezkûrun müzâkeresine âzmâyiş gösterdikden sonra nef'i eşmel ü e'am, fâ'idesi ekmel ü etem olmağ-ıçün lisân-ı 'Arabîden zebân-ı Türkîye nakl olunmasını bu fakîre fermân buyurdılar.⁷⁹

Manisalı Mehmed Sâni⁸⁰ isimli mütercim Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Rebî'ül-Ebrâr* adlı muhâdarât eserinin Amasyalı Osmanlı müderrisi Muhyiddin Mehmed b. Hatîb Kâsım (ö. 940/1534) tarafından yapılan müntehabını her iki eserin de literatürü temsil yeteneği ve

76 Metinde "eyyâmda" şeklinde.

77 Mehmed Emin Nahîfî, *Terceme-i Nehcû's-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1909), 2a-b.

78 Mütercimin hayatına dair Bursalı Mehmed Tahir oldukça sınırlı bir malumat aktarmaktadır. Buna göre "fuzalâ ve erbâb-ı kalemden bir zat" olan Rodosîzâde Mehmed Efendi aslen Ayasluğluludur. İstanbul'da öğrenim görmüş olmakla birlikte hangi vazifelerde bulunduğu bilinmemektedir. Daha ziyade tercümeleriyle tanınmaktadır. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/315.

79 Rodosîzâde Mehmed, *Tercüme-i Kitâbü'l-Harâc* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, 615), 1b-2a.

80 Mütercimin memleketi ve IV. Murad döneminde yaşadığı bilgisinin dışında malumat elde etmek mümkün olamamıştır.

dönemlerinde kabule mazhar olmalarını gerekçe göstererek tercüme ettiğini belirtir.⁸¹ Yine bu eserin müntehab tercümesini yapan Osmanlı tarihçisi ve devlet adamı Hasanbeyzâde Ahmed (ö. 1046/1636-37)⁸² tarafından da bu husus dile getirilir. Özellikle sultan ve vezirlerin ahlakına dair te'lifâtın tartışıldığı bir mecliste bu eseri gündeme taşıyan Hasanbeyzâde, ilgili gruptakilerin eserin üstün vasfını dile getirerek ısrarları sonucu müntehab bir tercüme yapmıştır.⁸³ Sertabib Gevrekzâde Hasan Efendi de Hz. Ali ile Muaviye arasındaki ihtilafın çok önemli olduğunu ifade ettikten sonra bu ikisi arasındaki mektuplaşmaları derleyen bir metni, Emîr Üveys'in *Sükkerdânu'l-Uşşâk* adlı kitabını esas alarak konuyu tercüme suretiyle aktarmayı hedeflediğini belirtir.⁸⁴

Bu açıdan dikkat çekici bir örnek Aristoteles'e nispet edilen *Sırrü'l-Esrâr*'dır. Bu kitabın mütercimleri büyük oranda İslam öncesi bir metni tercüme ettiklerini gündeme getirmeksizin ve çoğunlukla İskender'i de Kur'an'da bahsi geçen Zülkarneyn'le özdeşleştirerek herhangi bir sorun görmezler ve metnin konularını üstün bir şekilde anlatıyor olmasını yeterli bulurlar. Bu kitabın muhatabı olan İskender'in ve "onun veziri Aristoteles'in" kimliği üzerine özellikle Osmanlı kaynakları üzerinden süregiden bir tartışmaya yer veren Muhammed el-Hamidî ibnü'ş-Şeyh Ali'nin değerlendirmeleri oldukça dikkat çekicidir. *Keşfü'l-Estâr an Sırrü'l-Esrâr* başlıklı III. Ahmed'e ithafen tercüme edilen bu esere yazdığı müstakil mukaddimede bu konuları kapsamlı bir şekilde ele alan mütercim, diğer mütercimlerin kaçtığı kolaycılığa kaçmaz ve İskender'in Zülkarneyn olamayacağı, Aristoteles'in de "kâfir" olabileceği ihtimalini de dikkate alan bir değerlendirmeye yer verir:

İmdi ma'lûm ola ki bu kitâbda İskender-i mezbûr Kur'an-ı Kerim'de Zülkarneyn-i mezkûr olsun ya gayrı olsun hakkı i'tikâd ve şer'a istinâd ile mü'min-i sâlih ise gerek peygamber olsun gerek olmasun ve mu'allimi olan vezir ki Aristâtâlis'dir imân ü i'tikâd ve şer'i at-ı hakkaya istinâd ü i'timâd ile mutî' ü münkâd ise fe-bihâ ve ni'met ittibâ'-ı kavline himmet ve didiğiyle 'amel bilâ-cedelin câ'iz ü lâiyak olur ve illâ ne 'üzü billâh semt-i hilâfda vukû'ları farzile "unzur mâ kâle ve lâ tenzur men kâle [söylenen söze bak, söyleyene değil]" hasebiyle yine muvâfik-ı şer'-i şerîfkavilleriyle 'amel eylemekde be's ü cünâh ve ye's mübâh olmadığına İmâm-ı Şâfi'i rahimehullâh hazretleri "unzur ilâ 'ilmî ve lâ tenzur ilâ 'amelî iz yenfe'u 'ilmî ve lâ yedurru evzârî [Benim ilmimi dikkate al, amelimi değil. Zira ilmim fayda verir, günahlarımın ise [sana] zararı dokunmaz]" kavliyle imâ'vü telmîh buyurmuşlar. Evân-ı şürû' olmağla maksûda şürû' idelim.⁸⁵

81 Mehmed Sâni, *Tuhfetü'l-Vezir* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY3030), 3b-4a.

82 Medrese mezuniyeti sonrası ilmiyeden ayrılarak tezkirecilik, beylerbeyliği ve defterdarlık gibi görevlerde bulunan Hasanbeyzâde, "IV. Murad'ın Revan seferine (9 Mart-26 Aralık 1635) katılarak sefer vukuatının yakın bir şahidi olmuş ve sefer dönüşünden kısa bir süre sonra muhtemelen 1046 (1636-37) tarihinde vefat etmiştir." Nezihi Aykut, "Hasanbeyzâde Ahmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Şubat 2023).

83 Hasanbeyzâde Ahmed, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem* (İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O. 49), 2a-b.

84 Gevrekzâde Hasan Efendi, [*Hazreti Ali ile Hazreti Muaviye Mürâselesi*] (İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, K. 434), 85b-86a.

85 İbnü'ş-Şeyh Ali, *Keşfü'l-Estâr an Sırrü'l-Esrâr* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY6958), 4b-5a.

Bu değerlendirme sonucunda ortaya çıkan husus mütercimim muhatap çevresinde kuşkusuz şeriatın mutlak belirleyiciliği ve yegâne mihenk taşı olarak görev yaptığıdır. Bu tavrın istisnai olmadığı da birçok başka mütercimim değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır. *Sırrü'l-Esra* dışında Enûşîrvân ve Büzürçimihir'le ilgili metinlerin yahut Eflatun'a nispet edilen eserlerin Türkçeye aktarımında da bu kabil bir hassasiyetin sürekli göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır. İslam dışı topluluklardan yapılan tercüme, hem çoğunlukla İslam öncesi dönemden seçilmekte hem de bu mihenk taşının ölçütünden geçtikten sonra Osmanlı muhitine aktarılabilmekte, dolayısıyla “Şeriatı muvafık olmak” bu eserlerin aynı zamanda meşruiyet zeminini teşkil etmektedir.⁸⁶

Yunan düşüncesi merkezli ilm-i nefis, ilm-i tedbîr-i menzil ve ilm-i tedbîr-i medîne taksimini tasavvufî-siyasi eser olan *Zahîratü'l-Mülûk* tercümesi ile bağdaştırmaya çalışan II. Selim dönemi mütercimlerinden Zihni Efendi⁸⁷ bu tercüme yazdığı müstakil mukaddimede bu üç ilmi insanlığın yaratılış gayesiyle birlikte ele alıp insanın yeryüzünde halife kılınması ayetinin ancak bu ilimlere uygun, itidal üzere bir yaşamı sağlamaya bağlar. Akabinde *Zahîratü'l-Mülûk*'un bu açıdan konumuna işaret ederek tercüme sebebini belirler:

Hülâsa-i kelâm oldur ki her kes ki kendü zâtında ri 'âyet-i 'adâlet idüp ifrât ü tefrûden icinâb kılur bî-irtiyâb ehl-i menzil ü medînenen benî nev' iyle de o mesleke sülûk ider halîfetullâh olur. Bu kitâb-ı 'adîmü'l-'adil cümle 'ulûm-ı sâbıkaya ['ilm-i nefis, 'ilm-i tedbîr-i menzil, 'ilm-i tedbîr-i medîne] 'âmm ü şâmil ve menâfi' ve fevâ' idi efrâd-ı benî nev'imize ki eşref-i mevcûdâtür mütenâbil olduğu haysiyetden fî diyârinâ hâzâ ittihâz-ı me'ânî-yi lâtif ve istihrâc-i le 'âlî-yi fehâvî-yi şerîfesi her şahsa meysûr ve tullâb-ı sa'âdet-i ebediyye olanlara sühûletle maddûr olmağ-çün zebân-i Pârsîden lisân-ı Türkîye tercüme meslekine gittüm. Dûnyâ vü âhîret sa'âdetlerine vesîle vü zerî'a olduğuna binâ'en Gencîne-i Sa'âdet diyü tesmiye itdüm.⁸⁸

Bir metnin alanının en iyi kitabı olması kimi durumlarda müellif ve mütercimlerin kendilerinden önce yapılan farklı tercüme üzerindeki değerlendirmelerde de karşımıza çıkar. Osmanlı şairi ve biyografi müellifi, müderris ve kadısı Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi (ö. 1136/1724),⁸⁹ *Kelîle ve Dimne*'yi, “ma'lûm ola ki kavâ'id-i te'lîfi hikmet-i 'aliyye üzre te'lîf idüp (...) kitâbların ahsen[i] *Kitâb-ı Kelîle ve Dimne*'dir...” şeklinde niteleyip Farsça'ya ve Osmanlı Türkçesine tercüme edilmesini bu özelliğine bağlar.⁹⁰

86 Alanının en iyi metni olmasının tercüme sebebi olduğu diğer bir metin için bk. Kâtib Mustafa b. Abdullah, *Tercüme-i Zahîratü'l-Mülûk* (Ayasofya, 2859), 12a-13a.

87 *Gencîne-i Sa'âdet* başlıklı tercümesinin 3890 demirbaş numaralı Nuruosmaniye nüshasının zahriye kısmında “Sultân merhûm Selîm-i sâni 'asrında olan erbâb-ı isti'dâddan Zihni Efendi” şeklinde tanıtilen mütercimini “Zihni Bâli Efendi İstanbullu” olarak tespit eden Sadık Yazar ölüm tarihini 1614 olarak verir. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 1180.

88 Zihni Efendi, *Gencîne-i Sa'âdet* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3890), 4b-5a.

89 Oldukça velud bir müellif olan Osmanzâde'nin hayatı ve eserleri için bk. Abdülkadir Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Şubat 2023).

90 Osmanzâde Ahmed Tâib, *Simârü'l-Esmâr* (İstanbul: Nuruosmaniye, 4958), 54b.

5. Sevap Elde Etmek/Hayır Dua Almak/Âhireti Kazanmak

Siyaset sahasında eser tercüme etme dinamiklerinin yalnızca “devlet ricaline yaranmak” yahut bir şekilde “ihsan ve inam elde etmek”, “makam sahibi olmak” amacını taşımadığını da gösteren hususların başında bazı tercümelemlerde herhangi bir şekilde ithaf bilgisine yer verilmemesi gelir.⁹¹ Bu durumda farklı sebepler olarak dindar mütercimlerin sadaka-i câriye kabilinden gördükleri öldükten sonrasına ilmi eser bırakma geleneğine bir şekilde tercüme yoluyla katkıda bulunma amaçları karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman sevap elde etmek, hayır dua almak, iki dünya saadetine erişmek gibi amaçlarla, kimi zaman bunları da içerecek şekilde emr bi'l-ma'rûf geleneğini devam ettirmek kastiyla tercüme yapılabilmektedir.

Osmanlı defterdar ve tarihçisi Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin sebeplerini zikrederken “neylen li'sticlâbi's-sevâb: Sevap elde etmek için” ifadesini de kullanır.⁹² Aynı eserin tercümesini 1621 yılında tamamlayan Bosnevî Ömer Efendi'nin zikrettiği tercüme sebebi ise şöyledir:

Bu fakîr-i hakîr el-muhtâc ilâ rahmetillâhi 'l-Meliki 'l-Kadîr kalilü 'l-bidâ'a 'Ömer el-fakîr dahi bu sûrûri vü şâdmânî (...) ile du 'â-güy-i devlet-hâhîde iken (...) devlet-i dünyâ-yı fânî sa 'âdet-i 'uzmâ-yı bâkî katında lâ-şey' idüğü azhar mine 'ş-şems oldıysa cihândarlık umûrunda dünyâ vü 'ukbâya yarar ahlâk-ı sûtûde ve evsâf-ı hamideden birkaç kelime evrâk beyâna getürmek sa 'âdet-i dâreyini mültezim hayır du 'âdur diyüp risâle-i Ahlâku 'l-Muhsinîn Fârsîden lisân-ı Türkîye tebdil ü tercümeğe şurû' olundı tâ ki Fârsî bilmeyenler dahi ahlâk menâfi 'inden bî-behre kalmayup duâ-yi hayr-ile yâd ideler.⁹³

Derleme/istihrac türü bir tercüme⁹⁴ kaleme alan âlim, şair ve sûfi Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553)⁹⁵ de eseri aşere-i mübeşşereye telmihle on hikâye şeklinde oluştururken tercüme sebebini de dindarane bir yaşamın öncelenmesi olarak takdim eder:

Mütercim-i hâzihî 'l-hurûf olan Şeyh Bâlî dâ 'ilerinün ümîd-i sâdik ve recâ-i vâsikları ol idi ki bi-fazlillâhi te 'âlâ ve takaddes 'aşere-i mübeşşerenin ridvânüllâhi te 'âlâ 'aleyhim ecma 'în rûhâniyyeti ve mübeşşer oldukları büşrâ ile her 'âmîlin ü mu 'teberîn olan şerîf [ü] vazî 'in üzerlerine hâzır u hâmi ve ervâh-ı mukaddesenün sırr-ı esrârî mezkûrların kulûbuna nâzır ü sârî olalar deyudur bi-mennihî ve keremihî.⁹⁶

Benzer bir şekilde kendisini Sultan Süleymân Han-ı Gâzî Darüşşifâsi kâtibi olarak tanıtan İsmail b. Ali (ö. 1566'dan sonra)⁹⁷ de derleme şeklinde tercüme ettiği eserini insanları irşad

91 Konuyla ilgili bazı tespitler için bk. Kavak, *Tercüme Eserlerin Osmanlı Klasik Siyaset Düşüncesindeki Rolü*, 23-24.

92 Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2828), 3a.

93 Bosnevî Ömer Efendi, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn* (Kütahya: Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va717), 2b-3a.

94 Bu tür çevirileri serbest tercümeyle ilişkilendirerek istihrac ve ihrac kelimesi ile irtibatlandırılan bir inceleme için bk. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 235-242.

95 Daha çok *Fusûsü 'l-Hikem* şârihi olarak tanınan mütercim hayati ve eserleri için bk. Halil Celep, *Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 36-144.

96 Sofyevî Bâlî Efendi, *Risâle der Sîret-i Pâdişâhân-ı Pîşin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 589), 2a-b.

97 İsmail b. Ali, *Câmi'ü 'l-Hikâyât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6248), 1b. Mütercim

etmek, hayır dua almak ve kendisinden sonra amel defterini açık tutmak amacıyla kaleme aldığı ifade eder:

(...) bu fakîr şöylece gördüm ki her bende-i mü'min ki bu 'âleme gelmiş ve gitmiş her biri nev'-ile bir du'â-yı hayr kesb etmek için bir sebep koyup gitmişler tâ ki ol sebep ile mü'min karındaşlar ol kişiye hayır du'â ideler. Bu sebeblere kâdir olmadığı ecilden bu fakîr ana sebep fikr idüp ba'zı 'Arabî kitâblardan ve ba'zı Fârisî kitâblardan ihrâc idüp bir niçe hikâyât-ı garîbe cem' idüp bir Türkî kitâb yazup adını Câmi'u'l-Hikâyât kodum. Şöylece ma'lûm ola ki her kim bu kitâbdan cân göziyle okursa ve gönül kulağıyla dinlese yaslanmış gönülleri açsın ve ölmüş gönülleri dirilde. Eğer bu kitâbı okuyan ve dinleyen insâf idüp günâhına tevbe vü istiğfâr ide hiç şek yokdur ki Hak te'âlâ ol kulunun günâhın 'afv eyleye hem şu dahi biline ki evvel gelip gidenlerden 'ibâdetleri katında bizim 'ibâdetlerimiz azdan azdır ve dahi bu fakîr kim bir niçe gün zahmet çeküp bu kitâbı bu kadarca sûrete getürdüm ümîddir ki her mü'min karındaş ki bu kitâbı okıya evvel bu kitâbı cem' iden fakîrin rûhuna bir fâtiha okıya sevâbın ana bağışlaya tâ kim Hak te'âlâ dahi anların günâhların bağışlaya...⁹⁸

Gaza konusunda derlediği kırk hadisi tercüme eden Dervîş Ali Bosnevî⁹⁹ de gerekçesini “ve gâzî karındaşların hayır du'âsını iltimâs idüp bu risâleyi tezkîre için tesvîd eyledi” şeklinde ifade eder.¹⁰⁰ Aynı konuda bir derleme tercüme yapan Âişe Hubbî Hatun (ö. 998/1590)¹⁰¹ da benzer bir gerekçeyi zikreder.¹⁰² Kırk yılı aşkın sıbyan mektebi muallimliğini yaptığını söyleyen İbrâhîm b. Halîl b. Alî el-Bayburdî (ö. 1687'den sonra) de tercüme gerekçesini dua cümleleriyle ifade eder.¹⁰³

Bir adak adanıp da meramın gerçekleşmesi üzerine yapılan tercüme de bu çerçevede görülebilir. Mesela III. Ahmed'in hastalığının iyileşmesine dua niyazıyla payitahtta herkesin bir şeyler adadığını aktaran Osmanzâde Ahmed Tâib kendisi de bir eser yazmayı adanmış ve bir kısmı siyasi konulara da taalluk eden kırk hadis derlemesi yaparak hadisleri tercüme ve şerh etmiştir:

hayatına dair kendisinin verdiği bu bilginin dışında bir malumata erişilememiştir.

98 İsmail b. Ali, *Câmi'ü'l-Hikâyât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6248), 1b-2a.

99 Mütercim hayatına dair malumat elde edilememiştir. İlgili tercüme nüshada bir tarih bilgisi de yer almadığından dönemini tam olarak belirlemek de mümkün olamamıştır. Mütercim mezkûr nüshada kendisinden “bu turâb-ı akdâmü'l-mücâhidin ve efkâr-ı fukarâü'l-müslimîn Dervîş 'Ali bin Hâcî Mustafâ el-Bosnevî” olarak tanıtmaktadır. Dervîş Ali b. Hacı Mustafâ el-Bosnevî, *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în ve Hikâye-i Erba'în* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1025), 83a.

100 Dervîş Ali, *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1025), 83b.

101 Ayşe Hubbi Hatun, “Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin torunudur. Şehzadeliğinde II. Selim'e hocalık yapan Akşemseddinzâde Şemseddin Çelebi ile (ö. 957/1550) evlenmiş, II. Selimin padişahlığı döneminde (1566-1574) de padişahın nedimesi olmuştur.” Mücahit Kaçar, “Hubbî Hatun'un İmâdü'l-Cihâd İsimli Eseri”, *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni*, (Amasya: 2018), 167-168.

102 “Bu fakîr ta'cil-ile sefer üzerinde ba'zı gâzîlerin hayır du'âsın iltimâs idüp İmâm-ı Dimeşkî hazretlerinin *Kitâb-ı Cihâd*'ından bu risâleyi üç günde lisân-ı 'Arabîden Türkiye tercüme itdüm.” Aişe Hubbî, *İmâdü'l-Cihâd (Fezâil-i Cihâd)* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler, A 3987), 18b; Kaçar, “Hubbî Hatun'un İmâdü'l-Cihâd İsimli Eseri”, 171.

103 İbrâhîm b. Halîl b. Alî el-Bayburdî, *Zahîretü'l-Mü'minîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 244), 2b. “Bu kitâbı okuyanlara ve dinleyenlere ve yazanlara ve 'amel idenlere ve şerh idene zahîra-i sâ'âdet-i ebedî ve vesîlet-i mülk-i sermedî eyleye bi-fazlîhî ve keremihî...”

(...) *Sa'âdet-i dâreyini câmi' bir eser-i kesrî 'l-menâfi' ketb ü tahrîrine 'azm ü cezm etmişdim.*
 (...) *Kütüb-i ehâdis-i shâhdan hadîs-i erba'in intihâb ve manâ-yı tahte'l-lafzı beyân ile cenâb-ı risâlet-destgâh 'aleyhi's-selâm hazretlerine tevessül ü intisâb kasdıyla (...) ehâdis-i şerîfe ihrâc (...) ta'birât-ı sâde ile ma'rûz-ı pişgâh-ı bâhirü'l-ibtihâcları kılndı.¹⁰⁴*

6. Emr bi'l-ma'rûf Kaygısı/Şehzade Eğitimi/İrşad Etme ve Nasihat Verme Arzusu

Yâ Rab müyesser eyle ki sultân-ı kâr-dân // Kıl sun 'amel benim bu kitâbımla her zamân
Yâ Rab o şâha vird-i zebân eyle nüshamı // Bilsün zamâne sırlarını fâş eğer nihân
Hıfz eylesün levâzım-ı şân-ı şerîfini // Kıl sun bu fasl-ı evveli ser-hutbe-i beyân
 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mehâsinü'l-Edeb*¹⁰⁵

Şehzade ve sultan hocalarının mütercim olarak karşımıza çıktığı kimi örneklerde bu vazifeyi deruhte eden isimlerin bir tür talim-terbiye kaygısı yahut sultana bir hayat nizamı/düstürü'l-amel olacak rehber kitap hazırladıkları ve bunu da kimi zaman gelenek içerisinde yüksek prestiji olan isimlere ait metinlerin tercümesi suretiyle yaptıkları anlaşılmaktadır. Nevâlî Nasuh Efendi'nin şehzadeligi esnasında hocası olduğu III. Mehmed için tercüme ettiği *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi –ki tercümeyle *Ferruhnâme* adını vermiştir- bu açıdan temsil gücü yüksek bir örnektir. Hazırladığı tercümenin “ve mesâlik-i zabt-ı memâlike sülûk iden hükkâm ü mülûka düstürü'l-'amel olmağa mahal bir kânûn-ı mücmel” olduğunu belirten Nevâlî, tercüme sebebini de “ber müktezâ-yi hadîs-i hizmetü'l-mülûk nısfu's-sülûk [hükümdarlara hizmet etmek seyr-i sülûkun yarısına tekabul eder] hizmet-i mülûki vesîle-i salâh-ı hâtimet ve sebeb-i felâh-ı 'âkıbet mülâhaza iden erbâb-ı elbâb u ashâb-ı âdâb zümresinin 'uhdelerine farîza-i lâzime olan vezâyif-i irşâd u nasîhati hasebe't-tâka te'dîb niyyeti ile bir vakt-i meymûn ve sâ'at-i hümâyûnda hizâne-i 'âmire-i bî-hazânelerine tuhfe-i hakîrâne kılndı” şeklinde ifade eder.¹⁰⁶

Lalâsından gelen taleple Şehzade Bâyezîd için yapılan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi de bu çerçevede yapılan tercümelere bir örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁷ Başa yeni geçen sultanlara nihayetinde Allah'ın bir kulu olduklarını hatırlatmak amacıyla yapılan tercüme de emr bi'l-ma'rûf ve nasihat kaygısını taşıyan metinler arasında yer alırlar. Sultan I. Ahmed'in cülusu akabinde *et-Tibrü'l-Mesbûk*, *Ahlâk-ı Muhsinî* ve *Zahîratü'l-Mülûk* gibi metinlerden derleme suretiyle *Enîsü'l-Mülûk* adlı tercüme eseri oluşturan Abdullah Mâhir (1703'te hayatta) gerekçesini “tezkîr-i 'ubûdiyyet” olarak belirlemektedir.¹⁰⁸ Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisi Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) ise *Nesâyih* adlı eserini siyasileri de kuşatacak

104 Osmanzâde Ahmed Tâib, *Sihhat-Âbâd* (İstanbul: Nuruosmaniye, 4958), 1b-2a.

105 Mustafa Âlî, *Mehâsinü'l-Edeb* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3668), 5a.

106 Nevâlî, *Ferruhnâme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsvrepaşa, 288), 6a. Bu metin üzerine yapılan bir doktora tezinde eser sehven *Sırrü'l-Esrâr* tercümesi olarak gösterilmiştir. Özlem Akbulak, *Ferruhnâme: İnceleme-Metin-Sözlük*, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1.

107 Firâkî, *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1077), 8a.

108 Abdullâh Mâhir, *Enîsü'l-Mülûk* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY2714), 2a.

şekilde tüm okuyucuların dünyevi ve uhrevi işlerini yoluna koymalarını sağlamak umuduyla muteber kitaplardan derleyerek oluşturduğunu ifade eder.¹⁰⁹

İlmiye sınıfının uyarma yükümlülüğünü yerine getirmesi kabilinden yapılan bazı tercümelere hususi olarak muhatap olan sultanın aslında erdemli bir yönetici olması hasebiyle buna ihtiyaç duymadığı hususuna vurgu yapıp ikaz ve tembihin faydadan hâli olmadığı belirtilir. Tezkire yazarı ve şair Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) Gazzâlî'ye nispet edilen *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserin sebab-i tercümesi budur:

(...) [Sultân Süleyman'ın] eğerçi muvaffak min 'indillâh ve mü'eyyed bi-te'yidillâh olduğu cihetden fitrat-ı pâk ü fitnat-ı derrâkinün vüfûr-ı zuhûrî müktezâsınca tenbîh ü nasihatden zât-ı kudsi-simât u kudsi-sîfâtı müstağnidür ve 'n-nâsu 'alâ dîni mülûkîhim [İnsanlar hükümdarlarının dini üzeredirler] medlûli üzere cümle ferman-berlerinin teyakkuz u intibâhu husûsan ni 'me'l-vekil ve cümletü'l-melik ve müdebbirü'l-küll olan Vezîr-i a'zam düstûr-ı mu'azzam vezâret nakdinün emîni Sultân-ı zamânun yemîni Süleymân-ı vaktin Âsâf-ı 'asrı (...) ve pâdişâh-ı İslâm olan emîrü'l-mü'minînün dünyâ vü âhireti sermâyesi Hazreti Rüstem Paşa el-'abdü min tîni mevlâhu [Kul, efendisinin tynetindendir] mücebinecine sâhib-i devleti 'âdeti üzere i'lâ-yı kelimetullâh eylemekde ana iktidâ ve ihyâ-yı sünnet-i rasûlullâh eylemekde anun isrine iktifâ eyler (...) tefvîk ü salâh u sedâd üzere mütebennîdür. Lâkin her mertebe tenbîh lâzım-ı fâ'ide-i hayr ma 'nâsın ifâdeden hâli olmadığı ecilden kitâb-ı mezkûr sultân-ı mûmâi ileyh ism-i sâmisîyle vezîr-i medâr-ı 'aliyye nâm-ı nâmîsi üzere tercüme olunup...¹¹⁰

Kimliği belirsiz bir mütercimmin yine ismini vermediği bir veziriazam için tercüme ettiğini belirttiği *Tercüme-i Kıyâfetnâme* adlı eserdeki gerekçe muhatabın bu ilmin gereğince amel etmesi, ahlakını burada yazılanlara göre şekillendirmesi talebidir. “Bil ki” şeklinde buyurgan bir ifade ile kaleme alınan risalede tercüme sebebi şu şekilde ifade edilir:

(...) Bil ki 'ilim risâlelerinden bu risâleyi Türkiye tercüme eyledüm bir mukaddime ve bir bâb kılup ra'sinden tâ kademe varınca beher a'zâyı zâhirlerin delâletleri-çün birer fasıl zikr ütdüm tâ kim sen dahi bu 'ilm-i kıyâfet ü firâsetinde bu risâle sebebiyle mâhir ü hâzik olasın ve dahi bu 'ilim sebebiyle ahlâk-ı zâhirinün ahvâl-i bâtuna ve sûretten sıfata istidlâl idüp sıfat-ı hamîde ve sıfat-ı zemîme ile muttasıf olanlara muttali 'olunup bununla 'amel idesin. Hâsıl-ı kelâm her şahsun mevlûdünden vefâtına varınca başına ne gelür ve ne gelecekdür bu 'ilm-i firâset sebebiyle tamâm ma 'lüm olur.¹¹¹

Tercüme için seçilen metinlerde adalet övgüsü, zulmün kötülenmesi, şeriatın ve ulemanın ehemmiyeti ve iktidarın güç temerküzünün dengelenmesi açısından değerini içeren ifadelerin bulunuyor oluşu bizzat zikredilmese de bu hususun önemli bir kaygı olarak mütercimlerin zihninde yer aldığını gösterir. Mesela *'İkdü'l-Ferîd* mütercimi Ahmed b. Mahmud bu metnin siyasiler ve ulema arasındaki ilişkiyi ele alan kısmında padişahların bu çerçevedeki konumlarına işaret ederek şeriatı ve ulemayı yüceltir. Padişahlar şeriatı korumakla, ulema ise ahkâmını yüklenip gereğini yapmakla yükümlü kılınarak siyasete daha sınırlı bir yer çizer.¹¹²

109 Kemalpaşazâde, *Nesâyihi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1781), 2a.

110 Âşık Çelebi, *Tercüme-i Tibriü'l-Mesbûk ft Nesâyihi'l-Mülûk* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3743), 3a-b.

111 Anonim, *Tercüme-i Kıyâfetnâme* (Ankara: Milli Kütüphanesi, 3074), 1b-2a.

112 Ahmed b. Mahmud, *'İkdü'l-Cedîd* (İstanbul Üniversitesi Ktp. 4514), 202b-203a. krş. Ebû Sâlim Muhammed

7. Şahsi Tercihler/Tercüme Fikrinin Gönllüne Doğması

Somut ve belirgin bir talep olmaksızın ve böyle bir gerekçe zikretmeye meyletmeksizin doğrudan mütercimın şahsi tercihi ve beğenisi sebebiyle tercüme ettiği metinler de bulunmaktadır. Kuşkusuz bu hususun arkasında iç içe geçmiş başka sebeplerin bulunması da mümkündür. Ancak burada kastettiğimiz durum metne yansıyan tercüme sebebi olarak şahsi tercihin devreye girmesi yahut tercüme arzusunun mütercimın gönllüne doğması hususudur. Kimi zaman “ilham” olarak, kimi zaman “vahye benzer bir olgu” olarak tavsif edilen bu durum birçok metinde tercüme sebebi olarak ziredilir. III. Murad döneminde bir kısmı tercüme edilen *Cevâmi’ü'l-Hikâyât ve Levâmi’ü'r-Rivâyât*’ın sebep-i tercümesi şöyledir:

(...) *tertib-i makâlâta bâdî ve tenmîk-i hikâyâta sebeb ü dâ’i oldur ki bu fakîr-i dil-şikeste vü devrân eleminden bî-tâkat ü haste Câmî’u’l-Hikâyât ve Lâmi’u’r-Rivâyât-nâm kitabın esnâf u ebvâbın okurken tab’-ı za’îfime sudûr ve hâtır-ı fâtûrîma hutûr itdi ki bir mikdâr hikâyâtı tercüme tarîki ile peydâ ve ahsen-i vech üzere inşâ idem.*¹¹³

Benzer bir şekilde İbn Arabşâh’ın (ö. 854/1450) *Fâkîhetü’l-Hulefâ* adlı eserinin tercümesi *Murâd-Bahş-ı Edânî vü E’âlî (Tercüme-i Fâkîhetü’l-Hulefâ)*’da Osmanlı kadısı ve müderrisi Dukâkinzâde Osmân (ö. 1012/1604)¹¹⁴ tercüme sebebini şu şekilde zikretmektedir:

(...) *her lahzâ ve her ân hâtır-ı fâtîre bu hâtıra hâtır ve süveydâya bu sevdâ bâdir olurdu ki muhaddire-i mezbûrenün libâs-ı ‘Arabîsin kabâ-yı zerkeş-i Rûmiye mübeddel ve semt-i nazmın tarz-ı Rûma münkalib ü muhavvel kılup ol ‘arûs-ı zîbânın cemâl-i bî-hemtâsın zîb-i zînet-engîz-i münşe’ât-ı dil-âvîz ile mükemmel kılam...*¹¹⁵

Fıkıh ve tasavvuf alanındaki şerh ve tercümeleriyle maruf Mustafa b. Hayreddin (ö. 1084/1673),¹¹⁶ İranlı sûfî ve şair Kemâleddin-i Hârizmî’nin (ö. 836/1433 veya 840/1436) *Yenbû’u’l-Esrâr fî Nasâ’ihi’l-Ebrâr (Nasihatnâme-i Şâhî)* adlı eserini tercüme etme gerekçesini –eserin kıymetli olduğunu ifade ettikten sonra– bir anda gönllüne tercüme fikrinin doğması olarak belirtir: “(...) Süveydâ-yı dilde bu sevdâ taharrük etdi ki ol kitâb-ı şerîfden birkaç bâb bir tarîk ile tercüme vü intihâb tahrîr ü takrîr olunup bir kitâb ola.”¹¹⁷

İbn Talha, *el-İkdü’l-Ferîd li’l-Meliki’s-Sa’id*, (yy: 1310), 160-161.

113 Ahmed (?), *Adl-nâme* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Roman, 186), 2a. Bu muhtasar metne dair bir inceleme ve metnin neşri için bk. İbrahim Sona, “Cevâmi’ü’l-Hikâyât ve Levâmi’ü’r-Rivâyât’ın Muhtasar Bir Çevirisi: Adl-nâme,” *Turkish Studies* 11/15 (2016), 391-410.

114 Ebussuud Efendi’den aldığı mülazemetle kariyerine başlayan Arnavut Dukâkinzâde (Dukâkinzâde) en son Mısır kadısı iken bu vazifeden azledilmiştir. Hayatı için bk. Atâyî, *Hadâ’îku’l-hakâ’ik*, 2/1231-1233. Atâyî “el-Mevlâ ‘Osmân Beg bin Mehemmed Paşa bin Ahmed Paşa bin Dukâdin (Dukâdin-zâde Efendi)” şeklinde madde başı yaptığı mütercimi, “Mevlânâ-yı merkûm mahdûm-ı ma’âli-rûsûm, sahî vü kerîm, halîm ü selfîm, ‘ilm ü ma’ârifden hissemend, envâ-ı letâ’ifden gül-deste-bend, ‘âlî-himmet ü zî-şân, kâm-bahş ü kâm-rân idi” ifadeleriyle tavsif etmektedir.

115 Dukâkinzâde Osmân Bey, *Tercüme-i Fâkîhetü’l-Hulefâ* (İstanbul: Nuruosmaniye, 3730), 4a.

116 Mütercime dair Bursalı’nın verdiği malumat şu şekildedir: “Fuzelâ ve üdebâdan bir zâttır. Fıkıhdan meşhûr *Eşbâh ve Nezâ’ir*’i *Tenvîru’l-Ezhân ve’z-Zamâ’ir* ismiyle şerh ederek Sultân Ahmed-i Evvel’e takdîm etdi ki, Hamîdiye Kütübhanesi’nde vardır. (...) Bir de 1011’de Hüseyin-i Hârizmî’nin *Nasihatnâme-yi Şâhî*’sini on iki bâb üzere tercüme ederek *İrşâdü’l-‘Âşûkîn* tesmiye etmişdir.” Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/23.

117 Mustafa b. Hayreddin, *İrşâdü’l-‘Âşûkîn* (Bursa: Bursa Genel, 4393), 3a-b.

Kanunî dönemi yazarlarından Hasan Alî b. Hasan Kâni'î,¹¹⁸ *Ahlâk-ı Kâni'î* adlı eserinin telif ve tercüme sebebini tıpkı Mustafa b. Hayreddin gibi gaipen gelen bir talebe bağlar. “Vahiy ve keşif benzeri olarak (gûyâ vahiy nâzil ve keşf-i kâmil-misâl)” işitilen bu talep aynı zamanda kendisine metnin avam ve havasa faydalı olacağı bilgisini de aktarmıştır.¹¹⁹

8. Metnin Kolay Ezberlenebilmesi

Özellikle eğitim alanında ve dinî-lugavi metinlerin öğretiminde başvurulmuş bir yol olan metinlerin talebe tarafından ezberlenmesi kimi metinlerde tercüme sebebi olarak da takdim edilir. Cihadla ilgili hadislerle dair bir derlemenin tercüme edilme sebebini ismini belirleyemediğimiz mütercim şu şekilde ifade etmektedir:

(...) *ahvâl-i gazavât u merâtib-i şühedâ bilinür kelimât-ı nebeviyye vü ehâdis-i Mustafâviyyeden kırk kelimedür ki sühûletle hıfz ve umûm-ı fâide kasdıyla lisân-ı Türkî üzere ma 'nâ-yı şerîfi ve fehvâ-yı latîfi 'ayân u beyân olsun içindir ki.*¹²⁰

Bir açıdan ordu eğitiminde hadislerin ve özellikle cihada teşvik içeren metinlerin ezberlenmesi şeklindeki bir âdetin göstergesi olan bu gerekçe, yine cihadla ilgili hadis derlemesinin bir başka nüshasında “suhûlet-i hıfz ve umûm-ı fâide için” şeklinde tekrar eder.¹²¹

9. Metnin Kolay Anlaşılp Yorumlanabilmesi

Tercümeden amaçlanan faydanın bir başka şekli olarak karşımıza çıkan sebep, özellikle muhatapların yahut eserin ithaf edildiği kişinin kaynak metnin dilini biliyor olmasına rağmen anadilinde daha kolay anlayacağı ve dolayısıyla kitabı daha rahat mütalaa edebileceği hususudur. Bu açıdan ilk örneklerden birisi Abdurrahman Bistâmî'ye ait *Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye* adlı eseri II. Selim döneminde tercüme eden kimliği meçhul mütercim aşağıdaki ifadesidir. Odabaşı Mustafa tarafından kendisinden tercüme edilmesi talep edilen bu tercüme ile ilgili şöyle denilmektedir:

118 Mütercimin hayatı hakkında malumat elde etmek için detaylı incelemelere ihtiyaç vardır. *Ahlâk-ı Kâni'î* başlıklı eseri ise aralarında Tûsî ve Devvânî'nin ahlak eserleri, Hemedânî'nin *Zahîratü'l-mülük*'u, Kâşîfi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si, Câlînûs'un *Cevâmî'u'l-İskenderâniyyin*'i, 'Umde fi't-teşrih (el-'Umde fi snâ'ati'l-cirâha) ve *Menâfi'ü'l-a'zâ* gibi eserlerden hareketle tercüme-telif şeklinde oluşturulmuş bir metindir. İkincil literatürde herhangi bir çalışmaya konu olmayan bu metin hususi bir ihtimamı hak etmektedir. Metnin günümüze kadar ihmal edilmiş olmasının muhtemel sebepleri arasında katalog kaydının *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi şeklinde yapılmış olmasıdır.

119 Hasan Alî b. Hasan Alî b. Ebû Sa'îd Kâni'î, *Ahlâk-ı Kâni'î* (Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey, R-5336), 12b. Katalog kayıtlarında ve bazı çalışmalarda *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi olarak yer alan *Ahlâk-ı Kâni'î* adlı eser tercüme-telif şeklinde oluşturulmuş bir metin olup Tûsî ve Devvânî'nin ahlak eserleri, Hemedânî'nin *Zahîratü'l-mülük*'u, Kâşîfi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si, Câlînûs'un *Cevâmî'u'l-İskenderâniyyin*'i, 'Umde fi't-teşrih (el-'Umde fi Snâ'ati'l-Cirâha) ve *Menâfi'ü'l-a'zâ* gibi eserlerden hareketle oluşturulmuştur. Sultan I. Süleyman döneminde telif edilen bu eser, çağdaş akademik çalışmalara konu edilmemiş hacimli bir felsefi-ahlakî siyaset eseridir.

120 Anonim, *Şerh-i Hadîs-i Erba'in fi'l-Gazavât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa, 152), 3a.

121 Mustafâ b. Abdülkerîm Pirozî, *Ehâdisü'l-Erba'in fi Tergîbi'l-Cihâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 190), 32b. Bu iki nüshasının aslında aynı olduğu ve dolayısıyla anonim olarak kayda geçen ilk nüshanın da Pirozî'ye ait olduğu hususuna yukarıda dikkat çekilmişti.

(...) *fe-emma libâs-ı 'Arabî-y-ile müzeyyen olmağla diyâr-ı Rûm 'âşıkları ol mahbûb-ı ma 'nevînin müşâhedesinden 'âcizlerdür. Şöyle ki anı lisân-ı Türkî-y-le tercüme idüp kabâ-yı 'Arabî geydirüp dîbâ-yi Rûmî geydiresin şek yokdur ki bu diyâr tâlibleri dahi ana vâsıl ve murâdları bilâ-te 'ab hâsıl olurdu.*¹²²

III. Murad için derleyip çevirdiği cihad risalesinin tercüme sebebinin Mustafa Kadı el-Urlevî el-Aydîni¹²³ de benzer bir gerekçeyle açıklamaktadır:

*Bu 'abd-i hakîr pâdişâh-ı 'âlem-penâh hullidet hılâfetühü hazretleri için cem ' ü tertîb itdüğüm risâle-i cihâdiyyeyi tercümeye ihtiyâcları yoğiken lisân-ı Türkî ile tefsîr itdüm tâ tab 'ı şerîflerine âsân ve mizâc-ı latiflerine 'iyân ola.*¹²⁴

İsmâîl b. Ahmed b. İbrahim en-Nâblusî (ö. 993/1585) tarafından 993/1585 yılında Arapça olarak kaleme alınan *Fâzîhatü 'l-Mülhidîn ve Nâsîhatü 'l-Muvahhidîn* adlı risalenin¹²⁵ Şam Beylerbeyi Ali Paşa tarafından kendisinden “Eski Nizib Kadısı” olarak bahseden Lutfullah Çelebi’den tercüme edilmesinin talep edilmesi de kolay anlaşılma ile gerekçelendirilir:

(...) *yine mûmâ ileyh emîrû 'l-ümerâ 'i 'l-kirâm zahîrû 'l-vüzerâ 'i 'l-fihâm bilfi 'il Şâm beglerbegisi 'Ali Paşa yesserallâhu mâ yeşâ' hazretlerinin 'Türkî lisâna tercüme olunsa fehme âsân ve bî-tevakkuf iz'ân olunurdu deyu îşâret buyurmaları ile bu fakîr ü hakîr el-mu 'terîf bi 'l- 'aczi ve 'l-taksîr ed-dâ 'i li-devletihim bi 'l-bekâ Lutfullâh (...) Türkî lisâna tercüme ve kitâbetimle tahrîr eyledim.*¹²⁶

Sultan II. Ahmed döneminden kimliği meçhul Budinli bir yazar yine kendi telifi olan Arapça bir risaleyi Türkçeye tercüme ederken bu hususa şu şekilde işaret eder: “Ve dahi bu risâleyi tercüme eyledim mütâla 'ası teysîr ve kolay ve me'âl ü muhassalını ahz etmek teshîl ü âsân olmak için.”¹²⁷

Mısır Valisi Abdî Paşa tarafından verilen emirle III. Ahmed döneminde ve 1127 yılında tercüme edilen Maverdî'nin *Kavânînü 'l-Vizâre* adlı eserinin tercüme sebebi ise metnin sadece

122 Anonim, *Tercüme-i Fevâiyühü 'l-Miskîyye* (Y.Yazma, 282) 2b; Yağmur, *Terceme-i Kitab-ı Fevâ'ihü 'l-Miskîyye*, 13.

123 Mütercimın hayatına dair malumat tespit edilememektedir. Nisbesinden ve yazma nüshadaki ibarelerinden anlaşıldığı kadarıyla ismi Mustafa olup Aydın/Urlalı'dır. Yazma nüshada kendisinden ayrıca kadı olarak bahsetmekte ve “şehadet aşkıyla 1571 yılındaki Kıbrıs fethi başta olmak üzere gazalara iştirak ettiğini” aktarmaktadır. Dolayısıyla hem II. Selim döneminde hem de risalesini ithaf ettiği Sultan III. Murad döneminde yaşamıştır. Kütüphane katalog taramalarında Mustafa el-Aydîni el-Urlevî adına kayıtlı bazı telif eserlere rastlanmaktadır: Bu eserler şöyledir: Arapça gramerine dair *Hedîyyetü 's-Sıbyân/Dibâcetü Hedîyyeti 's-Sıbyân* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 3113), rüyaların tabiri ve mahiyetine dair *Risale-i Tenbîhiyye* (Nuruosmaniye 3750) ve *Menba 'u 'l-Hayât* (Kayseri Raşid Efendi, 26152). Mamafih bu metinlerde de müellifin iyi derecede Arapça bildiği, İslâmî ilimlere nüfuzu olan biri olduğu dışında ilave bir malumata erişmek mümkün olmamaktadır.

124 Mustafa el-Aydîni el-Urlevî, *Terceme-i Risâle Cihâdiyye* (İstanbul: Nuruosmaniye, 4074), 73b.

125 Nablusî'nin bu risalesine ve Osmanlı Türkçesine tercümesine dair dikkate değer bir inceleme için bk. Adem Arkan, “Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1010/1601) Dürzîler ile Mücadelesine Ulema Desteği: İsmail en-Nâblusî'nin (ö. 993/1585) Dürzîlere Reddiyesi”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (Eylül 2022), 559-587.

126 Lutfullah Çelebi, *Tercüme-i Fâzîhatü 'l-Mülhidîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2916), 48a-b.

127 Budinli, *Risâle fi Nizâmî 'd-Devle & Risâle-yi Nizâm-ı Devlet*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1865). Mütercimın hayatı ve dönemine dair bazı tespitler için bk. Özgür Kavak, “‘Nazlı Budin'in” Düşüşünün Düşündürdükleri yahut Kimliği Meçhul Bir Müellifin “Nizâm-ı Devlet” Risâlesi”, Budinli, *Nizâm-ı Devlet*, ed. Özgür Kavak, (İstanbul: Klasik, 2021), 13-17.

Arapça olarak yazılması değil sanatlı ve ağıdalı bir Arapça ile yazılmış olması dolayısıyla kolay bir şekilde anlaşılmasına olan ihtiyaç gösterilir.

(...) *Lâkin nüsha-i merkûmenün 'ibârâtı elfâz-ı 'Arabîyye ile olduğundan mâ-'adâ mü'ellif-i mezbûr fesâhat ü belâğat ve seci' ü kâfiyye ri 'âyet idüp durûb-i emsâl-i 'Arab ve tevrîye vü ibhâm ü telmihât-i edeb ve akvâl-i hükemâ vü ebyât-ı şu'arâ îrâd ü isti'mâl etmekle âşinâ-yı elfâz-ı 'Arabî olmayanlar çendân zevk-yâb olamayup bu kesîrî'l-kusûr ve 'l-me'âyib ve hizmet-i 'asâr-ı eslâfa tâlib ü râğîb Muhammed Hâsib kulları ol vezîr-i kadîr-dânânın tezkirecilik ve mukâbelecilik hizmetiyle müşerref olmağla te'lîf-i mezbûrun me'âlini mehmâ emken tercüme etmek üzere emr-i 'âlîleri sâdır olmağla killet-i bidâ'a ile küstâhâne tahrîre şurû' olundu.*¹²⁸

10. Rızık Endişesi/Maişet Kaygısı

“(...) *bu hakîri fakr u zillet toprağından kaldırıp gınâ vü 'izzet makâmına yetire.*”¹²⁹

Kimi mütercimler doğrudan bir ifade ile beyan etmeseler de özellikle içinde buldukları şartların ağır, maddî yükü taşımanın zor olduğunu, iş bulma kaygısıyla İstanbul'a uzak diyarlarda vazifeler üstlendiklerini aktarırlarken bu esnada kendilerine gelen tercüme tekliflerini değerlendirdiklerini ifade ederler. Bu da bir açıdan tercümelerin arkasında geçim temin etmek gibi bir gerekçenin bulunduğunu göstermektedir. Bu sebep, muhtemelen doğrudan bu hususu zikretmeyen birçok başka metin tercümesi için de geçerlidir:

Câh u 'izzetden meşkûd ve câh-ı mezelletde mevcûd bende-i bî-vücûd Ahmed bin Mahmûd 'afâ 'anhümâ'l-ma'bûd bu fakîr-i ber-geşte-hâl ve hakîr-i şikeste-bâl olup ehl ü 'iyâl ve 'adîmü'l-mâl olmağla nafaka-i etfâl sebebinden küşe-i ferâğâ ve küşe-i kanâ'ata zafer ü mecâl bulmayup (...) âsitâne-i sa'âdet-mülâzemetine 'adem-i kudretinden zarûret ile Bayburd Kal'ası kitâbeti hizmetine pâymâl-i erâzil ü cühhâl iken (...) emîrî'l-ümerâ ve 'l-küberâ Mehmed Pâşâ (...) aslahallâhu şânehü ve sânehü 'ammâ şânehü hazretleri kudvetü'l-fuzalâ ve 'l-'ulemâ 'umdetü'l-fukahâ ve 'l-hükemâ Mehmed b. Talha eş-Şâfi' 'aleyhi'r-rahmetü minallâhi'l-Meliki'l-A'lâ musannefâtından 'İkdü'l-Ferîd ile müsemmâ kitâbı ki belâğatda vahîd ve metânetde sedîd ve 'âlemde misli nâ-bedîd ve umûr-ı saltanatda râh-ı sedîd ve me'ârifde bir ka'r-ı ba'id, bahr-i medîddir bu az'afü'l-'abîde irsâl edip “ber-vech-i isti'câl Türkîye tercüme olunmak murâd olundu, idesiz” deyu emr-i lâzîmü'l-ımtisâllerin îrâd ü îsâl etdiklerinde...¹³⁰

Kimi mütercimler ise bu hususu çok daha açık bir şekilde dile getirirler. Eflatun'a nispet ettiği *Nasîhat-nâme-i Eflâtûn*'u¹³¹ bazı ilevelerle *Mir'ât-ı Umûr* adıyla tercüme eden Muhammed

128 Muhammed Hâsib, *Tercüme-i Nasîhatü'l-Vüzerâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 382), 4b-5a.

129 Muhammed b. Mevlâna Pîr Muhammed, *Mir'ât-ı Umûr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2901), 3a.

130 Ahmed b. Mahmud, *'İkdü'l-Cedîd* (İstanbul Üniversitesi Ktp. 4514), 3b-6a.

131 Eflatun'a nispet edilen ancak ona ait olmadığı bilinen *Vasiyyetü Eflâtûn fi te'dibi'l-ehdâs* adlı metinle bu metnin doğrudan bir irtibatı bulunmamaktadır. Dolayısıyla eserin kaynak metni bir tür Sahte eflatuncu nasihat metni olabilir. *Vasiyyetü Eflâtûn* hakkında bk. Hümeýra Özturan, *Éthostan Ahlaka Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alınması*, (İstanbul: Klasik, 2020), 51-52.

b. Mevlâna Pîr Muhammed, eseri ithaf ettiği Kasım Paşa b. Hızır Paşa'ya kitabın sebeb-i tercüme kısmında şunları söylemektedir:

Bu fakîr dahi hitâb-ı hâtîfî istimâ' idüp ol sâhib-i devletin turâb-ı 'atebesine ki iksîr-i sa 'âdet ü ma 'den-i siyâdetdür hediyye itdüm ke-tuhfeti 'n-nemleti ilâ hazreti Süleymân 'aleyhi 's-selâm şol ümîz-i vâsık u recâ-yı sâdık birle ki bu hakîri fakr u zillet toprağından kaldırup ginâ vü 'izzet makâmına yetire. Hazîz-i humûlden evc-i kabûle erişdüre. Fakr 'ataşında mahrûkken ihsânı seyl-âbına kandıra, yokluk girdâbında sergerdân olmuşken ginâ kenâresine irüre, tecridlik gubârını 'atâsı bahrine pâk idüp halk-ı 'âlemden bî-niyâz ide tâ ki bu biçâre dahi müreffehü 'l-hâl olup huzûr-ı kalb-ile evkât-ı şerîfde devlet du 'âsını üzerine farz-ı 'ayn bilüp ol hizmete müdâvemet göstere.¹³²

11. Metnin Türkçe İfade Edilmesinin Gerekli Görülmesi

Kimi mütercimler yukarıda sıralanan gerekçelerden hiçbirisini zikretmeyip sadece kaynak metnin tercüme edilmesinin iktiza ettiğinden bahis açmakla yetinmektedirler. Hz. Ali'ye nispet edilen '*Ahdü 'Ali/Malik b. Eşter'e Mektûb*' metnini tercüme eden kimliği belirsiz mütercim tercüme sebebini "Zebân-ı Türkî-le şerh ü beyân olunması iktizâ etmekle" ifadesiyle belirler.¹³³ Kuşkusuz bu gerekçenin arkasında burada zikredilen diğer birçok gerekçe de yer alabilir. Mamafih mütercim sadece bu ifade ile yetindiğinden ayrı bir örnek olarak değerlendirdik.

12. Müellifin Tercüme Talebi

Osmanlı müelliflerinin Arapça yahut Farsça olarak kaleme aldıkları metinleri aralarındaki hoca-talebe yahut şeyh-mürîd ilişkisi ve benzeri yakınlıklar vesilesiyle tercüme talebinde bulunduğu örneklere de rastlanmaktadır. Yukarıda yer alan diğer tercüme sebepleriyle ve özellikle faydayı herkese teşmil etmek gibi bir gerekçenin de ifade edildiği bu tür örneklerde tercümedeki esas saik müellifin talebi olarak öne çıkar. Mesela Halvetî-Cemâlî şeyhi Nureddinzâde Mustafa Muslihüddin (ö. 981/1574), Arapça olarak kaleme aldığı *Fezâilü 'l-Cihâd* adlı risalesini Seyyid Mehmed b. Şeyh İbrâhîm el-Hüseynî'den¹³⁴ tercüme etmesini ister:

(...) mürşidü 'l-müslimîn eş-Şeyh Muslihüddîn ibn Nüriddîn (...) hazretlerinin gazâ bâbında olan risâle-i dil-küşâ ve makâle-i gam-zedâların 'âme-i nâsa nef'-i 'âm ve ehass-ı havâssa tenbîh-i tâm olsun deyu tercüme ve intihâb idüp mücmel bir kitâb etmek iltimâs itdüklerinde emr-i şerîflerine intisâlen el-me'mûru ma 'zürün hükümünce ki mesel-i meşhûrdur bidâ 'at-i müzcât ile tercüme-i kitâba ikdâm ...¹³⁵

132 Pîr Muhammed, *Mir 'ât-ı Umûr* (Ayasofya, 2901), 3a. Mütercimin hayatına dair malumat elde edilememiştir.

133 Anonim, *Terceme-i Ahidnâme-i İmam Ali li 'l-Eşter en-Nehâi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3831), 1b.

134 Mütercimin kimliğine dair malumat elde edilememiştir. Kehmâl yalnızca bu risalesine işaret ederek "fuzelâdan" olduğunu belirtir ve 1019/1610'da hayatta olduğu bilgisini verir. Ömer Rızâ Kehmâl, *Mu'cemü 'l-Mü'ellifîn: Terâcimü Musannifî 'l-Kütübi 'l-'Arabîyye*, (Beyrut: Mektebetü Mesnâ, ts.), 8/197.

135 Seyyid Mehmed b. Şeyh İbrâhîm el-Hüseynî, *Zuhrü 'l-Mücâhidîn fî Âdâbi Cihâdi 'd-Dîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 61), 6a.

Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703), Sultan II. Mustafa'nın müceddid olduğunu ispat sadedinde Arapça olarak kaleme aldığı ve “siyasi tecdid” anlayışının önemli bir örneği olan risalesini dönemin ilmiye mensuplarından olduğunu anladığımız Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed isimli birisinden¹³⁶ yukarıdaki örnekte olduğu gibi faydanın herkese şamil olması amacıyla tercüme etmesini talep etmiştir. Mütercim bu hususu şu şekilde ifade eder:

(...) *Lâkin zebân-ı mu'ciz-beyân-ı Nebî ya 'nî lisân-ı fesâhat-nişân-ı 'Arabî üzere olmakla cümle-i enâma nefî 'âm olmak mülâhazasıyla lügat-i Türkiyye üzere tercüme olunmasını emr etmeleriyle bu rîze-güzîn-i sofrâ-i fevâzıl ve hüşe-çîn-i nahlistân-i fezâ' illeri dahi imtisâlen li-emrihi 'l-'âli ve mütevekkilen 'alallâhi 'l-Müte'âli irhâ-yi 'inân-ı şürû' u ibtidâ etmiştir.¹³⁷*

Şeyhülislam Damadzâde Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 1154/1741) tarafından Arapça olarak şerh edilen Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı mektup bizzat Damadzâde'nin talebiyle dönemin fetva emîni ve Mekke-i Mükerreme kadılığı görevini deruhte eden Mehmed Selim Efendi (ö. 1726)¹³⁸ tarafından Türkçeye aktarılmıştır:

Ebû'l-Hayr eş-şehîr bi-hafîdi 'l-'allâmeti el-med'uv bi-Minkârîzâde -enâlehü 'llâhü te'âlâ ilâ mâ yetemennâhü ve erâdehü- Hazretleri imâme-i sübha-i imâmiyye [ve] vâsattü 'l-'ıkd-i hılâfet-i 'Abbâsiyye Me'mûn halife -sekâ'llâhü serâhü ve ce'ale 'l-cennete mesvâhü- devletinde kıyâdetü 'l-cüyûş mansıbı ile kâam-revâ ve kemâl-i fazl ü hüner ile zîb-i elsine-i verâ olan Tâhir bin el-Hüseyin'e mensûb mektûb-i merğûb ve risâle-i bedî 'u 'l-üslûba mukaddemâ bir şerh-i muhtasar ta'lik ve keşf-i mu'dulâtında me'a icâzihi bezl-i tahkîk buyurmuşlar, ne şerh belki 'alem-tırâz-ı asl (...) ve sülâfe-i simâr-i nahl, ifâde-i reğâyib-i ma'nâda metn ile tev'em ve icâde-i ğarâyib-i fehvâda asl ile hem-dem ve hem-kadem, 'uzûbetde Fûrât ile mübârî, selâsetde seyl-i felât ile mücârî, lâkin lügat-i 'Arabîyye ile mesbûk, ve sanâyi '-i edebîyye ile melbûk olup 'avâyid-i fevâyidi havâssa maksûr ve 'arâyis-i makâsıdı 'avâmdan mahcûb u mestûr olmakla işâ'a-i menâfi 'u izâ'a-i bedâyi 'i mülâhazasıyla lügat-i Türkiyye ile terceme vü tefsîr ve 'ibâret-i me'lûfe ile ta'bîr ü takrîr olunmak üzere bu bende-i kalilü 'l-bidâ'a ve kelilü 'l-yerâ'aya işâret buyurmalarıyla imtisâlen li-emrihi 'l-'âli mütevekkilen 'ala'llâhi 'l-Müte'âli bu emr-i şâyegân-ıvâle-nişâna âğâz olundu.¹³⁹

136 Bu ismin 1718 yılında Damad İbrâhim Paşa'nın teveccühüyle şeyhülislam olan Yenişehirli Abdullah Efendi olması mümkün olmakla birlikte kaynakların teyit etmediği bu ihtimal de göz önüne alınarak mütercimin kimliğini tespit etmek için hususi bir inceleme şarttır. Konuyla ilgili olarak bk. Kavak, *Siyasi Tecdid ve Osmanlılar*, 106.

137 Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed, *[Terceme-i Risâle fi Hadîsi Tecdidî 'd-Dîn]* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2149), 12b.

138 Selim Efendi, payitahtta aralarında Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin mektûbçuluğu, Hâkâniyye-i Vefâ müderrisliği, Mûsıla-i Sahn müderrisliği, Şâm pâyesiyile birlikte Üsküdar kadılığı, Sarây-ı Hümâyûn hocalığı, fetvâ emînliği ve Galata kadılığının da yer aldığı muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın delaletiyle Padişah III. Ahmed tarafından 1138/1726 yılında Mekke-i Mükerreme pâyesiyile taltif edilmiş, bir müddet burada görev yaptıktan sonra aynı yılın son günlerinde (Ağustos 1726) yetmişli yaşlarında vefat etmiştir. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Çelebizâde Efendi*, (İstanbul Matbaa-i Âmire, 1282), 6/399.

139 Mehmed Selim Efendi, *Tercüme-i [Şerh-i] Mektûb-ı Tâhir b. Hüseyin* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY1701), 1b-2a.

13. Eser Telif Edilmesi Durumunda Kişiyeye Yönelilecek Tenkitlerden Kaçınmak

Tercüme sebepleri içerisinde en dikkat çeken gerekçelerden birisi eser telif etmenin kişiyi hedef tahtasına koyacağı yönündeki kabuldür. Bu nedenle bazı mütercimler ilgilendikleri konularla ilgili olarak muteber bir eseri tercüme etmeye meylettiklerini belirtirler. Memlük dönemi ulemasından Mahmud b. İsmail Hayrbevti'nin *ed-Dürretü'l-Garrâ fi Nesâyihî'l-Mülük* adlı eserini tercüme ederek II. Selim'e ithaf eden ilmiye kökenli İbn-i Fîrûz (ö. 1018/1609)¹⁴⁰ tercüme gerekçesi şöyle zikreder:

(...) *Lisân-ı tâzî ve zebân-ı Hicâzîde 'alâ sebîli'n-nasîha ve'l-mev'ize te'lifü terkîb ve tasnîf ü tertîb itdügi [ed-]Dürretü'l-Garrâ-nâm kitâbına mütâla'a kalıp dürer-i me'ânîsinden gurer-i me'ânî istinbât olunmağın men sannefe fekad üstühdife [Bir eser telif eden hedef tahtasına konur] hâtrâsıyla tercümesine bezl-i cühd ve sarf-ı vüs' idüp...*¹⁴¹

14. Eser Telif Edecek Birikimi Olmamak

Belli bir sahada söz sahibi olup etrafında sözü dinlenir biri hâline gelmiş olsa da kimi mütercimler eser tercüme sebeplerini ihtiyaç duyulan kitabı telif edecek alt yapılarının olmaması sebebiyle bu boşluğu tercüme eserlerle kapatma isteğini gösterirler. Beşinci ve son kısmı müstakil bir siyasetnâme hüviyetindeki bir tasavvuf klasiği *Mirsâdü'l-İbâd*'in II. Murad dönemindeki tercümesinde sūfiyyeden Kâsım b. Mahmud Karahisârî (ö. 891/1486)¹⁴² eserini tercüme edilmek suretiyle Türkçe konuşan insanlara fayda sağlaması, alanının en iyi kitaplarından biri olması gerekçelerine ilave olarak bu ikinci gerekçeyi de ileri sürer:

'Azîz-i men, bilgil ki tarikat yoluna seyr idüp hakikat 'âlemine irişmek isteyen tâlib-i sâdıklara sülûki beyân itmekte meşâyih kaddesallâhü ervâhahüm hayli kitâblar te'lif idiler. Şöyle ki ba'zı 'Arabî ve ba'zı 'Acemî dilinde. Ammâ ol tâlibler ki 'Arabîyyetde râcîl ve hem 'Acemiyetde kâsırdur ol kitâbların istîfâdesinden kendüler bî-haber olup me'ânîsine muttali' olmazlar meger ki bir kimseden istimâ' ideler; pes ol vakt fâide dutalar. Lâ-cerem böyle olıcak bu za'if ü fakîr ve bî-nevâ vü hakîr kim bunların şikeste-beste muhibb ü mu'tekadidür kim

140 Tam adı Mehmed Bey b. Fîrûz Ağa el-İstanbulî'dir. Hayatı hakkında tafsilatlı bilgi yoktur. Çeşitli medreselerde kadılık yapmış ve 1018/1609'da vefat etmiştir. Mücahit Kaçar, "İbn-i Fîrûz ve Gurretü'l-Beyzâ Hakkında", (İbn Fîrûz, *Gurretü'l-Beyzâ, Adaletin Aydınlığında*, ed. Mücahit Kaçar, (İstanbul: Büyüyenay, 2012), 19.

141 İbn-i Fîrûz, *Gurretü'l-Beyzâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 553), 2a; İbn-i Fîrûz, *Gurretü'l-Beyzâ- Adaletin Aydınlığında*, nşr. Mücahit Kaçar, (İstanbul: Büyüyenay, 2012), 57.

142 Kâsım b. el-Kâdî Mahmûd er-Rûmî el-Hanefî es-Sûfî Karahisârî tarafından yapılan bu tercüme *İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâd el-'İbâd* adını taşımaktadır. Osmanlı ulema ve sūfilerinin hayatını anlatan temel metinlerde mütercimini hayatına dair bilgi neredeyse hiç yer almamaktadır. Bu konuda bir istisna teşkil eden *Osmanlı Müellifleri* kitabının yazarı Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı mutasavvıflarından Abdürrahîm Karahisârî'yi (v. 888/1483'ten sonra) anlatırken düştüğü bir dipnotta Karahisârî'nin vefat tarihiyle Kâsım b. Mahmûd'dan da kısaca bahsetmekte, onun *Mirsâdü'l-İbâd*'in mütercimini ve II. Murad devri "füzelâsından" olduğu bilgisini vermektedir. Bu bilgilerden müellifin sūfiyyeden olduğu anlaşılmaktadır. Tam künyesinden anlaşıldığı kadıyla kadı çocuğu ve Hanefî mezhebine mensup bir sūfî olan Karahisârî'nin vefat tarihini ise *Hediyetü'l-Ârifin* müellifi 891 [1486] olarak göstermektedir. *Mirsâdü'l-İbâd*'in tercüme tarihi dikkate alındığında (822/1419 yahut 825/1422) Karahisârî'nin uzun sayılabilecek bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünun an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünun*, haz. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 2/1656; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/831; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/114.

ol Kâsım bin Mahmûd Karahisârî'dür diledi ki bu iki dilden bî-haber olan tâliblere dahi anların kelâmından bî-nasib kalmayalar pes nice ki taleb itdiler bu Türkî dilde bir kitâb bulmadı ki meşâyih-i muhakkıkın beyân eylediği sülûk anda mezkûr ola. Niteki bu tâliblerin derdleri cerâhatine merhem ola. Ve hem kendünün ol kadar mâyesi ve sermâyesi yoğidi ki müstakil bir kitâb te 'lif idüp sülûki anda beyân eyleyeydi. Lâ-cerem böyle olıcak maslahat gördi kim meşâyih kitâblarından birin Türkîye tercüme eyleye. Pes tâkati yitdüke tettebbü' idüp bir kitâb isterdi kim rûhun bidâyet-i mebde'inden tâ nihâyet-i me'âdına degin seyri ve sülûki anda mezkûr ola. Ve hem kalilü'l-hacm ola, kesîrü'l-ma'nâ ola ve hem 'âşık ü ma'sûk maksadın ve maksûdın beyân eyleye ve hem mübtedî-yi nâkısın istifâdesine ve hem müntehî-yi kâmilün ifâdesine kâmil ola. Pes gördi ki ol bülbül-i bostân-ı şerî'at tûti-yi şekeristân-ı tarikat hüdhüd-i Süleymân-ı ma'rîfet sîmürğ-i küh-i Kâf-i hakikat Şeyh-i vakt Necmü'l-mille ve 'd-dîn ve 'l-hak er-Râzî kaddesellâhü sirrahü'l-mukaddes bi-esrârihî ve nevrera kulûbenâ bi-şümûsi 'irfânihî ve akmârihî bu bâbda ol ciger-sühte derd-mendler için Mîrsâdü'l-'ibâd kitâbında mahlûkâtun mebde'inden bidâyet ve nihâyet-i me'âdına degin seyri sülûki beyân eylemiş müşevvik 'ibârât ve muharrik işârât birle gereği gibi eğerçi bu za'îfün ol kadar bizâ'ati yoğidi ki ikdâm idüp anun ol işâretini fehm idüp ve 'ibâretini cümle hall ideydi. Fe-emmâ bu kazıyeye ki leyse mâ-lâ yüdre kü küllühü yütre kü küllühü [Bütünü elde edilemeyen şey, külliye terk edilmez] dimişlerdür pes fehm irdüğü kadar Hak te'âlâ hazretine ilticâ idüp ve şüyühun rûhundan istimdâd itmekle bu kitâbı Fârisî dilinden çıkarup Türkî libâsına koydu tâ ki ol me'ânî-yi ebkâr-i gaybiyye hem bu dil kisvetinde tâlib-i sühtelere cemâl ü kemâlini 'arza kıla. Ve bunlar dahi behre-mend olup muğtenim olalar. Ve hem şeyhün kaddesallâhü sirrahü'l-'azîz sâfî şerâbından safâ olup ve şâfî beyânından şifâ bulalar. Ve bu za'îf ü nahif eger ki ol istihkâki bulmadı ki anların kelâmına tesaddî idüp tercüme kılaydı. Ammâ bu tâfîye muhabbeti gâyet olduğıyçün diledi ki anların kelâmıyla üns tutup eğlene ki men ehabbe şey'en fe-kad eksera zikrahü [Bir şeyi seven onu daha sık anar]. Ve hem tâliblerden bir nefes-i mübârek du'â kıla diyüp ikdâm eyledi ve illâ ol kanda ve anların kelâmı kanda...¹⁴³

Daha sonraki yüzyıllarda da karşımıza çıkan bu gerekçe kimi zaman mütercimlerin tevazu ifadesini yansıtır gibidir. Alâyi b. Muhibbî eş-Şerîf'in (ö. 966/1559'dan sonra) Gazzâlî'ye nispet edilen *Nasihâtü'l-Mülûk* çevirisi aslında mütercimin geniş katkısı da havi oldukça hacimli bir metin olmakla birlikte tercüme sebebi olarak zikredilen hususlar arasında “eser telifi için gerekli donanımdan yoksunluk” da yer alır:

(...) Bu kelâm-ı mukarrerün mukarriri fakîr-i hakîr-i za'îf 'Alayî bin Muhibbî eş-Şerîf (...) ed-dînü en-nasihâtü [Din nasihatı] hadîsine kâ'il te 'âvenü 'ale'l-birri ve 'l-takvâ [hayır ve takvâda yarışım] emriyle 'âmil olup her zamân hâtır-ı fâtire hutûr iderdi ki bir muhtasar te'lif ü tasnif idem ki usûl ü firû'-ı îmân ve 'adl ü ihsânî müştemil ola ammâ 'adem-i iktidârda küntü ukaddimü riclen ve ü 'ahhiru uhrâ [bir adım ileri bir adım geri atıyordum] dâyiresinde iken nâgâh bir 'Arabî risâleye muttali' oldum ki (...) işbu risâle-i şerîfün makâle-i 'Arabî vü Fârisiden Türkî diliyle tercüme idem ve kütüb-i mu'tebereden dahi ba'zı zevâhir-i şerîfe ve cevâhir-i latîfe ile mükemmel idüp mâ hatara bi bâlî ile müzeyyen kılam...¹⁴⁴

143 Kasım b. Mahmud Karahisârî, *İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fi Tercemeti Mîrsâdü'l-'İbâd*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1650), 12a-13b; Krş. Necmeddin-i Dâye- Kasım b. Mahmud Karahisari, *Sufî Diliyle Siyaset İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fi Tercemeti Mîrsâdü'l-'İbâd*: [mukaddime, beşinci bölüm, hatime], nşr. Özgür Kavak, (İstanbul: Klasik, 2010), 30-31.

144 Alâyi b. Muhibbî eş-Şerîf, *Neticetü's-Sülûk fi Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat, 187), 4a-b.

Sonuç

14.-18. yy Osmanlı ulema ve bürokratları ile şair, sûfi ve tarihçilerin Arapça ve Farsça siyaset düşüncesi eserlerini hangi gerekçelerle tercüme ettikleri sorusunun peşine düşen bu makalede siyaset düşüncesi sahası edeb/adâb, felsefe-ahlak, fıkıh, hadis, tasavvuf disiplinleriyle ve bunlarla irtibatlı konularla sınırlandırılmıştır. Bu metinlerin erişilebilir durumda olup tercüme sebebini zikredenlerin tamamı incelenmiş ve nihayetinde kimi zaman iç içe geçmiş olsa da (mesela devlet ricalinin yahut müellifin tercüme talebinin aynı zamanda faydayı herkese teşmil etmek için olması gibi) on dört farklı gerekçe tespit edilmiştir. Açık bir şekilde zikredilen bu “zahiri sebeplerin” ötesinde örtük gerekçelerin de olabileceği hususu ise başka incelemelere terkedilmiştir. Nihayetinde her bir tercüme için büyük çoğunluğu ilmiyeden olan mütercimlerin yaşadıkları bağlamı, içinde buldukları ilişkiler ağını kapsamlı bir şekilde ele almayı gerektiren bu husus bir makale sınırlarının oldukça ötesine taşmaktadır.

Metinlere yansıdığı hâliyle kaynak metni hemen herkesin faydasına açmak ve onlar için ulaşılır kılmak hem sayı bakımından hem de ehemmiyet bakımından ilk sırada yer almakta, bu gerekçeyi hemen her kademedeki devlet ricalinin tercüme siparişleri takip etmekte ve akabinde yukarıda tartışılan diğer sebepler gelmektedir. Müteakip daha kapsamlı çalışmalar ve erişilebilir durumda olmayan yazmaların da devreye girmesiyle bu çalışmada tespit edilen tercüme sebeplerin çeşitliliği artabilir.

Anlaşıldığı kadarıyla metinlerin Türkçeye tercüme edilmelerindeki önemli saiklerden birisi muhatap kitlenin durumudur. Bu açıdan bakıldığında 16. yüzyıldan itibaren özellikle rical-i devlet açısından Türkçeyi önemseyen, yaygın bir şekilde kullanan ve bu dilde düşünüp üreten bir kesim ortaya çıkmış ve siyaset düşüncesi alanında telif-tercüme metinlerin yazılmasını teşvik etmiştir. Bu kesimin nasıl bir siyaset güdecekleri konusundaki rehber metin ihtiyacı, doğal olarak farklı havzalarda üretilen siyaset düşüncesi birikimiyle irtibat kurmayı gerektirmiş ve netice itibarıyla Arapça ve Farsçadan onlarca metin tercüme edilmiştir.

Osmanlıların kendilerinden önceki/eş zamanlı devletlerde üretilen siyaset düşüncesi birikimiyle bu denli rahat ama kendi edebî-toplumsal-siyasal ihtiyaçlarına uygun gelecek şekilde seçmeci bir ilişki kurmaları, bu birikimi kendi ihtiyaçları çerçevesinde şekillendirerek takdim etmeleri kendilerini İslam devletlerinin bir uzantısı ve hâlihazırdaki en yetkin temsilcisi olarak görmelerinin doğal bir sonucu olmalıdır. Bu temsiliyeti Türkçe olarak ifade etmeleri de bütün bir İslam tarihi içerisinde kendilerinin güçlü ve üstün konumlarını beyan etmenin bir yoludur. Siyaset ve ahlak sahasında özellikle 16. Yüzyıldan itibaren Türkçenin hâkim bir dil hâline gelmesi, bu dönemin sonlarına doğru hukuki belge yazım dilinin de Arapçadan Türkçeye döndüğü hususu dikkate alındığında,¹⁴⁵ Türkçeye olan temayülün ortak bir yaklaşımın ürünü olduğu anlaşılır. Birçok siyaset metninde Osmanoğulları dışındaki tüm İslam hanedanlıklarının belli başlı dinî-siyasi-ahlâki problemlerle malul olduğunu ileri süren risalelerle¹⁴⁶ birlikte

145 Konuyla ilgili bu yöndeki bir tespit için bk. Süleyman Kaya, “Sak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 17 Ekim 2022).

146 Bu konudaki bazı tespitler için bk. Kavak, *Siyasi Tecdid ve Osmanlılar*, 55-56.

düşünüldüğünde bu tercih daha da anlamlı olmaktadır. Bu kitlenin bu tavrı sonraki yüzyıllara da taşınmış olup özellikle 19. yüzyılda sadece Kureyş'in değil tüm Arapların riyaset iddialarının geçerliliğini yitirdiği meselesinde de güçlü bir şekilde dile getirilmiştir.¹⁴⁷

Osmanlıları Raşid Halifelerden Abbâsîlere, Selçuklu, Eyyübî, Memlûk'den Endülüs ve Timurlulara (hatta İlhanlılara) kadar geniş bir coğrafyada uzun yıllar hakimiyet kurmuş çok sayıdaki devletle aynı noktada buluşturanın ne olduğu, bu devletlerde üretilen metinlerle irtibatı büyük oranda Türkçe üzerinden kurlmalarının nasıl anlamlandırılabilirliği ve bu durumun Osmanlıların 18. Yüzyıla gelinceye kadar matematik, tıp, tarih, coğrafya gibi alanlarda yapılan tercümelere rağmen siyaset düşüncesi alanında Hristiyan Batı dünyasından eser tercüme etmemek suretiyle bu alanı büyük oranda şeri/dinî çerçevede gördüklerine delalet edip etmediği gibi konu ve sorularla ilgili kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu makale bu türden sorular için mütevazı bir başlangıç teşkil etme umudundadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu makale TÜBİTAK Hızlı Destek Programı (1002) kapsamında yürütülen 220K320 numaralı projeden üretilmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This article is derived from the project numbered 220K320 carried out within the scope of TUBITAK Short-Term Support Module Funding Program (1002).

Kaynakça/References

I. Birincil Kaynaklar

- Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed. [*Terceme-i Risâle fi Hadisi Tecdidî 'd-Dîn*]. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2149.
- Abdullâh Mâhir. *Enisü 'l-Mülûk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY2714.
- Abdülazîz b. Hoca Sa'deddîn. *Terceme-i Miftâhu's-Sa'âde fi Kavâidi's-Siyâseti ve's-Siyâde*. İstanbul: Nurosmaniye, 2335.
- Abdülazîz b. Hoca Sa'deddîn Muhammed b. Hasan Can. *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî*. İstanbul: Nuruosmaniye, 2301.
- Ahmed (?). *Adl-nâme*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Roman, 186.
- Ahmed b. Halil. *Tercüme-i Nasîhatu 'l-Mülûk*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 5082.
- Ahmed b. Mahmud. *'İkdü 'l-Cedîd Tercüme-i 'İkdü 'l-Ferîd*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp. 4514.
- Aişe Hubbî. *'İmâdü 'l-Cihâd (Fezâil-i Cihâd)*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler, A 3987.
- Ali b. Bâlî. *Tercüme-i Nisâbü 'l-İhtisâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 722.
- Ali Halife. *Tercüme-i Sultâniyye*. İstanbul: Nuruosmaniye, 2314.
- Anonim. *Terceme-i Ahidnâme-i İmâm 'Ali li 'l-Eşter en-Nehâî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad

---

147 Bu yönde bir değerlendirme için bk. Özgür Kavak, "Halâsü 'l-ümme'den Necâtü 'l-ümme'ye -Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Süreklilik Arz Eden Meselelerine Dair Birkaç Not-", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2022), 27-70.

- Efendi, 3831.
- Anonim. *Tercüme-i Ehâdis-i Erba'in fi Fezâ'il-i Selâtin ve Hukûki'l-Ümerâ'i'l-Âdilîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 32.
- Anonim. *Tercüme-i Fevâiyihü'l-Miskiyye*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y.Yazma, 282.
- Anonim. *Tercüme-i Kıyâfetnâme*. Ankara: Milli Kütüphanesi, 3074.
- Anonim. *Şerh-i Hadîs-i Erba'in fi'l-Gazavât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa, 152.
- Âşık Çelebi. *Terceme-i Ravzatü'l-Ahyâr el-müntehab min Rebî'i'l-Ebrâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 604.
- Âşık Çelebi. *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fi Nesâyihî'l-Mülûk*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3743.
- Atâyî. Nev'izâde. *Hadâi'ku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik*. haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Azmî, Pîr Mehmed. *Enisü'l-Ârifîn, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*. nşr. Fatih Koyuncu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Bâli Zihni Çelebi. *Gencîne-i Sa'âdet*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3890.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bosnevî Ömer Efendi. *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn*. Kütahya: Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43Va717.
- Budinli. *Risâle fi Nizâmî'd-Devle & Risâle-yi Nizâm-ı Devlet*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1865.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1333.
- Cafer Çelebi. *Tercüme-i Enisü'l-Ârifîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1825.
- Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. *Târih-i Çelebizâde Efendi*. İstanbul Matbaa-i Âmire, 1282.
- Dukâkinzâde Osmân Bey. *Tercüme-i Fâkîhetü'l-Hulefâ*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3730.
- Ebu'l-Fazl Mustafa. [*Tercüme-i Hikâye-i Hazreti 'Ömer/Risâle- Tuhf-e-i Mebniyye 'alâ Hikâye-i Hazreti 'Ömer*]. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 390.
- Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi. *Ahlâk-ı Muhsinî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2828.
- el-Amâsî, Abdüsselâm bin Şükrullah. *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ*. nşr. A. Mevhibe Coşar. İstanbul: Büyüyenay, 2012.
- el-Bayburdî, İbrâhîm b. Halîl b. Alî. *Zahîretü'l-Mü'minîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 244.
- el-Bosnevî, Dervîş Alî b. Hacı Mustafâ. *Tercüme-i Hadîs-i Erba'in ve Hikaye-i Erba'in*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1025.
- el-Hüseynî, Seyyid Mehmed b. Şeyh İbrâhîm. *Zuhrü'l-Mücâhidîn fi Âdâbi Cihâdî'd-Dîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 61.
- eş-Şerîf, Alâyî b. Muhibbî eş-Şirâzî. *Düstûru'l-Vüzerâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 788.
- eş-Şerîf, Alâyî b. Muhibbî. *Neticetü's-Sülûk fi Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat, 187.
- Firâkî. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1077.
- Gevrekzâde Hasan Efendi. [*Hazreti Ali ile Hazreti Muâviye Mürâselesi*]. İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk

Kitaplığı, Muallim Cevdet, K. 434.

Gevrekzâde Hasan Efendi. *Vekâyi nâme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2436.

Hasanbeyzâde Ahmed. *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmî'l-Âlem*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O. 49.

İbn Talha, Ebû Sâlim Muhammed. *el-'İkdü'l-Ferîd li'l-Meliki's-Sa'id*, yy, 1310.

İbn-i Firûz. *Gurretü'l-Beyzâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 553.

İbn-i Firûz. *Gurretü'l-Beyzâ- Adaletin Aydınlığında*. nşr. Mücahit Kaçar. İstanbul: Büyüyenay, 2012.

İsmail b. Ali. *Câmî'ü'l-Hikâyât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6248.

Kanî'î Ahmed. *Şerefü'l-Mülûki fi'l-'Adâleti ve's-Sülûk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1900.

Kânî'î, Hasan Ali b. Hasan Ali b. Ebû Sa'id. *Ahlâk-ı Kânî'î*. Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey, R-5336.

Karahisârî, Kasım b. Mahmud. *İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fi Tercemeti Mirsâdü'l-'İbâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1650.

Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-Zünun an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. haz. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.

Kâtib Mustafa b. Abdullah. *Tercüme-i Zahîratü'l-Mülûk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2859.

Kemalpaşazâde. *Nesâyih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1781.

Kethudâ Mustafa Efendi. *Nûru'l-Hüdâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2593.

Kırımlı Seyyid Osman Hamdî. *Terceme-i Siyâset-i Şer'iyye*. Kayseri: Kayseri Reşid Efendi, 853.

Le'âlî Mehmed. *Sülûku'l-Mülûk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1485.

Lutfullah Çelebi. *Tercüme-i Fâzihâtü'l-Mülhidîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2916.

Lübbî Mehmed. *Esne'l-Tuhaffi Tercemeti'l-Müstetraf*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3737; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 341.

Mehmed Sâni. *Tuhfetü'l-Vezîr*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY3030.

Mehmed Selim Efendi. *Tercüme-i [Şerh-i] Mektûb-ı Tâhir b. Hüseyin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY1701.

Muhammed b. Mevlâna Pîr Muhammed. *Mir'ât-ı Umûr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2901.

Muhammed el-Hamidî İbnü's-Şeyh Ali. *Keşfü'l-Estâr 'an Sırrı'l-Esrâr*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY6958.

Muhammed Hâsib. *Tercüme-i Nasihatü'l-Vüzerâ*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 382.

Muslihuddîn Mustafa Surûrî. *Tercüme-i Zahîratü'l-Mülûk*. İstanbul: Nuruosmaniye, 2306.

Mustafa Âli. *Mehâsinü'l-Edeb*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3668.

Mustafa b. Hayreddin. *İrşâdü'l-'Âşıkîn*. Bursa: Bursa Genel, 4393.

Mustafa el-Aydinî el-Urlavî, *Terceme-i Risâle Cihâdiyye*. İstanbul: Nuruosmaniye, 4074.

Mustafa Sâfi. *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 1068.

Müderrişzâde Mehmed Atâullah. *Tercüme-i Kitâbü'l-Harâc*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY4652.

Nahîfî, Mehmed Emin. *Tercüme-i Nehcü's-Meslûk fi Siyâseti'l-Mülûk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1909.

Necmeddin-i Dâye - Karahisârî, Kasım b. Mahmud. *Sufi Diliyle Siyaset İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fi Tercemeti*

- Mirsadü'l-İbad: [mukaddime, beşinci bölüm, hatime]*. nşr. Özgür Kavak, İstanbul: Klasik, 2010.
- Nevâlî, Nasuh. *Ferruhnâme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsvrepaşa, 288.
- Nevâlî, Nasuh. *Terceme-i Nasâyih-i Aristâtâlis*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 252.
- Neveşhri, Süleyman b. Hasan. *Tuhfe-i Haseniyye Şerh-i Risâletü'l-'Adudiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1797.
- Osmanzâde Ahmed Tâib. *Sihhat-Âbâd*. İstanbul: Nuruosmaniye, 4958.
- Osmanzâde Ahmed Tâib. *Simârü'l-Esmâr*. İstanbul: Nuruosmaniye, 4958.
- Pertevî Efendi. *Düsturu'l-Vüzerâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2587.
- Pirozî, Mustafâ b. Abdülkerim. *Ehâdisü'l-Erba'in fi Tergîbi'l-Cihâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 190.
- Rıdvân bin Abdülmenân. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*. Tokat: Tokat İl Halk Kütüphanesi, 40; Ankara: Milli Kütüphane, 60 Hk 40.
- Rodosizâde Mehmed. *Tercüme-i Kitâbü'l-Harâc*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, 615.
- Sofyevî Bâli Efendi. *Risâle der Sîret-i Pâdişâhân-ı Pîşîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 589.
- Şaban-ı Şifâî. *Fezâil-i Âl-i Osman*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3404.
- Şabanzâde Mehmed Efendi. *Âdâbü'l-Hükkâm*. İstanbul: Nuruosmaniye, 4953.
- Şirvânizâde Mehmed Rüşdü. *Düsturu'l-Vüzerâ Tercümesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 2690.
- Tûfi. *Tercüme-i Sükkerdân-ı Sultân*. İstanbul: Nuruosmaniye, 3940.
- Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz. *Fevâyihu's-Sülûk fi Nesâyih-i'l-Mülûk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 355.
- Yusuf b. Abdülcemil. *Keşfü'l-Esrâr ve Zehâ'irü'l-Ebrâr*. İstanbul: Nuruosmaniye, 2527.

II. Diğer Kaynaklar

- Akbulak, Özlem. *Ferruhnâme: İnceleme-Metin-Sözlük*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Arıkan, Adem. “Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1010/1601) Dürzîler ile Mücadelesine Ulema Desteği: İsmail en-Nâblusî'nin (ö. 993/1585) Dürzîlere Reddiyesi”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (Eylül 2022): 559-587. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1032302>
- Avçin, Mehmet. *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1a – 99b) İnceleme – Metin*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Aycibin, Zeynep. “Sultan I. Mahmûd ve Dârüssaâde Ağası Morali Beşîr Ağa”. *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754), I. Cilt*. ed. Hatice Aynur. 72-89. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Aydoğdu, Nergiz. *Makyavelist Düşüncenin Türkiye'ye Girişi -Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Siyaset Felsefesi-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Aykut, Nezihi. “Hasanbeyzâde Ahmed Paşa.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasanbeyzade-ahmed-pasa>
- Beyhan, Mehmet Ali. “Şirvânizâde Mehmed Rüşdü Paşa.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirvanizade-mehmed-rusdu-pasa>
- Celep, Halil. *Sofyalı Bâli Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal

- Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Ceyhan, Adem. “19. Asırda Bir Müderris, Müftü, Mütercim ve Şair: Manısalı Ahmed Esad Efendi”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 5/1 (Nisan 2022): 27-55.
- Ceyhan, Adem. “Aziz, Abdülaziz bin Hoca Sâdeddîn.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 21 Şubat 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aziz-abdulaziz-bin-hoca-sadeddin>
- Coşar, A. Mevhibe. “Giriş”. Abdüsselâm bin Şükrullah el-Amâsî. *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ*. haz. A. Mevhibe Coşar. 17-43. İstanbul: Büyüyenay, 2012.
- Eriñsal, E. İsmail. “Tâcîzâde Câfer Çelebi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 25 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacizade-cafer-celebi>
- Fazlıoğlu, İhsan. “Osmanlı Döneminde “Bilim” Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”. *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 3 (2003), 151-184.
- Kaçar, Mücahit, Yazar, Sadık, (ed.), *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*. İstanbul: Ketebe, 2022.
- Kaçar, Mücahit. “Hubbî Hatun’un İmâdü'l-cihâd İsimli Eseri”. *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni*. 167-175. Amasya: 2018.
- Kaçar, Mücahit. “İbn-i Firüz ve Gurretü'l-Beyzâ Hakkında”. İbn Firüz, Gurretü'l-Beyzâ, Adaletin Aydınlığında. ed. Mücahit Kaçar, 19-45. İstanbul: Büyüyenay, 2012.
- Kavak, Özgür. “Halâsü'l-ümme’den Necâtü'l-ümme’ye -Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Süreklilik Arz Eden Meselelerine Dair Birkaç Not-”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2022), 27-70.
- Kavak, Özgür. ““Nazlı Budin’in” Düşüşünün Düşündürdükleri yahut Kimliği Meçhul Bir Müellifin “Nizâm-ı Devlet” Risâlesi”. Budinli, *Nizâm-ı Devlet*. ed. Özgür Kavak, 13-54. İstanbul: Klasik, 2021.
- Kavak, Özgür. *Siyasi Tecdîd ve Osmanlılar*, İstanbul: Klasik, 2021.
- Kavak, Özgür. *Tercüme Eserlerin Osmanlı Klasik Siyaset Düşüncesindeki Rolü: Mukayeseli Bir İçerik Analizi*. Ankara: TÜBİTAK, Temmuz 2022.
- Kaya, Süleyman. “Sak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sak--belge#2-osmanlilar>
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Mü'ellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye*. Beyrut: Mektebetü Mesnâ, ts.
- Khanjanov, Shahin. *Ali Cevheri'nin “Tercüme-i Nisabü'l-İhtisab” İsimli Eseri: Latinize ve Tahlil*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Koyuncu, Fatih, Ataç, Selma. “Rıdvan Bin Abdülmennan’ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsini’si”. *Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 120-135.
- Köksal, Mehmet Fatih. “Fırâkî.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 21 Şubat 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/firaki>
- Köse, Ensar. “Giriş”. Ebu’n-Necîb Şeyzerî, *Nehcü’s-sülûk fi Siyaseti'l-Mülûk*. haz. Ensar Köse. 17-60. İstanbul, Büyüyenay, 2013.
- Nur Yıldız, Sara. “Şükrullah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukrullah>
- Okumuş, Ahmet. “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasal Nerede Aranmalı?”. *İslam Siyaset Düşüncesi, Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*. ed. Lütfi Sunar – Özgür Kavak. 361-383. İstanbul: İlem, 2018.

- Öngören, Reşat. “Mehmed Efendi, Şâbanzâde.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-sabanzade>
- Özcan, Abdülkadir. “Osmanlı Kroniklerinde “Sebeb-i Telif”ler Üzerine”. *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History* 71 (2020), 145-159.
- Özcan, Abdülkadir. “Beşir Ağa, Hacı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/besir-aga-haci>
- Özcan, Abdülkadir. “Osmanzâde Ahmed Tâib”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanzade-ahmed-taib>
- Özturan, Hümeyra. *Éthostan Ahlaka Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı*. İstanbul: Klasik, 2020.
- Paker, Saliha. “Tercüme, Telif ve Özgünlük Meselesi”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*. ed. Hatice Aynur. 36-71. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Sankaya, Hüseyin- Göger, Veysel. “Vücûdî.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vucudi>
- Sariyannis, Marinos. *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*. Leiden: Brill, 2018.
- Sona, İbrahim. “Cevâmiu’l-Hikâyât ve Levâmiu’r-Rivâyât’ın Muhtasar Bir Çevirisi: Adlâne”. *Turkish Studies* 11/15 (2016), 391-410.
- Soylu, Nursena. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sipariş Tercümele: 1299-1730 (III. Ahmed’e Kadar)*. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Uslu, Recep. “Hasan Efendi, Gevrekzâde.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 20 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-efendi-gevrekzade>.
- Yağmur, Ömer. *Terceme-i Kitab-ı Fevâ’ihü’l-Miskiyye fi’l-Fevâthi’l-Mekkiyye (Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yazar, Sadık. “Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları”. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*. ed. Mücahit Kaçar, Sadık Yazar, 55-120. İstanbul: Ketebe, 2022.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yazar, Sadık. *Gırnati Seyahatnamesi’nin XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir Tercümesi = Tercüme-i Tuhfetü’l-Elbab ve Nuhbetü’l-A’cab*. İstanbul: Okur Akademi, 2012.
- Yazar, Sadık. “Tercüme-i Zâhiretü’l-Mülûk (Sürûri)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Erişim 12 Aralık 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-zahiretu-l-muluk-sururi>.
- Yılmaz, Hüseyin. *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2018.
- Yücer, Elif İlhan- Güven, Rümeyza. *İslam Siyaset Düşüncesinin Pseudo-Aristotelesçi Zemini: Sırru’l-Esrâr ve Nevâli Tercümesi*. İstanbul: Klasik, 2022.

